

Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye 1952-67 "Kitlemel" G6c ve Bursa'daki G6cmen Kesimi

Halim ÇAVUŞOĞLU*

Giriş

Türkiye, Osmanlı'nın dağılma ve 6kme, Cumhuriyet'in ise kurulma ve yükselme süreçlerine paralel olarak [1988-1991 arasında Irak'tan sığınan ve bir süre sonra geri d6nen 460-500 bin arasındaki g6cmen (Kaynak v.d., 1992: 7, 28, 155) hariç], en son 1989'da Bulgaristan'dan gelen 300 bin g6cmenle (Toğrol, 1991: 60)¹ birlikte, iki yüzyılı aşan bir süredir evre b6lgelerden, 6zellikle de Balkanlar'dan y6nelen "kitlemel" g6clerin hedefi olmuştur. S6z konusu b6lgelerin ve Balkanlar'ın (Osmanlı 6ncesinden itibaren b6lgede bulunan küçük Türk topluluklarına ek olarak), Anadolu'dan Türkmen gruplarının gelerek yerleştiği/getirilerek yerleŐtirildiđi topraklar olduğu dikkate alındığında, bu g6cleri hareketlilik tipi açısından kısmen de olsa "vatana d6nŐ" (*repatriation*) veya "d6nŐ g6c" (*return migration*) diye nitelemek olasıdır (Bovenkerk, 1974: 5-6; Kocacık, 1997: 137-138). Anadolu topraklarına bu erevredeki ilk g6c hareketi, 1785-1800 d6neminde Balkanlar, Kafkasya ve Kırım'dan gerçekleşmiştir (Aktre, 1985: 896).

* 6đr.G6r.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji B6lm

¹ Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Beğlan Toğrol, 112 Yıllık G6c 1878-1989 (1989 Yazındaki  Aylık G6cn Tarihi Perspektif içinde Psikolojik İncelemesi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, B Matbaa, İst. basılmıştır, İstanbul 1989.

Türkiye'ye, 19. yüzyılın sonlarından itibaren yoğun göç veren çevre bölgelerden biri de “Yugoslavya-Makedonya” topraklarıdır². Bu topraklar içinde ve bu topraklarla Osmanlı'nın henüz egemen olduğu Balkan toprakları arasında, kısmen de Anadolu toprakları yönünde, Osmanlı'nın “Müslüman” ölçütüne uygun ilk “kitlesele” göç hareketleri 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıyla (“93 Harbi”) başlamış³, 1912-13 Balkan Savaşı'yla da ağırlıklı olarak Anadolu toprakları yönünde devam etmiştir⁴. Söz konusu topraklardan son “kitlesele” göç hareketi ise Cumhuriyet'in “Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan”⁵ ölçütüne uygun olarak, 1952-67 döneminde tamamen Anadolu toprakları yönünde gerçekleşmiştir.

Osmanlı'nın ve Cumhuriyet'in yukarıda geçen göçmenlerle ilgili ölçütlerin, birbirinden ayrı ve farklı içerikte sosyo-kültürel yapılara dayandığını, ayrı ve farklı içerikte sosyo-kültürel bütünleşme çabalarına karşılık geldiğini ve her birinin kendi içinde tutarlı ve kaçınılmaz olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Ölçütlere uygun olarak, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi göç hareketlerinin başlıca ortak yönü, Türk soyundan olmayanlara da göç olanağı tanımış olmalarıdır. Yalnız Cumhuriyet'e ait ölçüt, Türk soyundan olmayanların Türklerle biyolojik ve/veya kültürel olarak bütünleşmiş bulunmalarına dikkat etmekte iken, Osmanlı'ya ait ölçütte böyle bir dikkat söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte, Osmanlı'nın “Müslüman” ölçütü yine de tarihi, etnik ve kültürel olgular nedeniyle, bu dönem göçlerinin de Cumhuriyet'in ölçütüne çok yakın bir içerikte gerçekleşmesini sağlamıştır. Küçük fark, Osmanlı döneminde ölçüte uygun olmayan göçmen sayısının, Cumhuriyet döneminde dikkatten kaçanlardan oldukça fazla olmasıdır. Bu da, “Müslüman” ölçütünün, İmparatorluğun zımmi'lere kıyasla üst düzeyde hak ve özgürlükle donattığı, birinci derecede koruma ve kollama kaygısı duyduğu “Müslüman” milleti olgusuyla tutarlı ve kaçınılmaz olmasından kaynaklanmıştır. Neredeyse “Rum-Ortodoks” milletini oluşturan tüm etnik unsurların İmparatorluğa karşı ayaklandığı ve pek çok durumda etnik ayırım yapmaksızın “Müslüman” milletini

² Bu çalışmada, “Yugoslavya-Makedonya” toprakları tanımlaması ile şu topraklar kastedilmektedir: Balkanlar üzerinde tarihte ilk olarak “İllir(i)ya”, “Pannon(i)ya” gibi adlarla anılan, 7. yy'dan itibaren “Sırbistan” olarak geçen, Osmanlı döneminde kısmen “Rumeli” olarak ifade edilen, 1929'dan sonra “Yugoslavya” adı verilen, eski (“Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti” bünyesindeki Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerini de kapsayan) Sırbistan ve Makedonya federe cumhuriyetlerinin üzerinde bulunduğu, günümüzde ise bağımsız Yugoslavya Federasyonu ile Makedonya Cumhuriyeti ve Kosova tarafından paylaşılan topraklar.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler I 1877-78, II 1879, III 1880-1885, (3 cilt), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1994.

⁵ Dışişleri Bakanlığı, “No: 183, 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 645.

oluşturan tüm sivil etnik unsurlara dehşet salmaktan kaçınmadığı bir dönemde, İmparatorluğun, göçmen olarak (*"Müslüman"* milleti içerisinde) sadece *"Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan"* kimselerin alınacağı ölçütünü koymak suretiyle kendisine, kurucusu olduğu devletin ideolojisine ve kuruluş felsefesine bir de kendisinin ihanet etmesi beklenemezdi. Bu arada, Cumhuriyet'in ölçütü de (yeri geldiğinde ayrıntısıyla değineceğimiz) Yugoslavya-Makedonya'daki *"çok-etnikli"* (*multi-ethnic*) ve *"çok-kültürlü"* (*multi-cultural*) sosyal yapıya olduğu kadar, *"Türk kimdir?"* sorusuna açıklık kazandıran içeriğiyle Cumhuriyet'in *"ulus"* ve *"ulus-devlet"* yapılanmasına da uygun ve kaçınılmaz bir ölçüttür. Sonuç olarak vurgulamak gerekirse; *"Müslüman"* olmak, Osmanlı dönemi göçlerinde *"doğrudan ve bağımsız tek ölçüt"*, Cumhuriyet dönemi göçlerinde ise *"dolaylı ve bağımlı bir ölçüt"* olarak dikkate alınmıştır. Ancak her iki dönem göçmenlerinin ağırlıklı ortak niteliği, *Türk soyundan olmak veya Türk kültürüne bağlı bulunmak* olmuştur.

Türkiye'deki 1952-67 Yugoslavya-Makedonya göçmenlerinin yüzyıllarca yerleşik buldukları toprakları terk etmelerine yol açan hakim *"itici"* dışagöç (emigration) nedenini, *"etnik tabakalaşma sistemi"* çerçevesinde *"ast"*, *"çoğunluk-azınlık ilişki örüntüleri"* çerçevesinde de *"azınlık"* statülerine tabi olmaları, Türkiye'yi tercih etmelerine yol açan hakim *"çekici"* içegöç (immigration) nedenini ise kendilerini *"Türk ve/veya Müslüman"*, Türkiye'yi *"Anavatan ve/veya Müslüman ülke"* olarak görmeleri oluşturmuştur. Göçmenlerin, göç etmeden önce (Osmanlı dönemi göçleri sayesinde) *"Türkiye'de akrabalarının, yakınlarının ve hemşehrilerinin bulunması"* ise, dışagöç ve içegöç hareketlilikleri bakımından *"aracı/kolaylaştırıcı"* bir neden olarak işlev görmüştür.

Göçün gerçekleşmesinde genelde **Yugoslavya (YFSC) devletinin**, özelde **Makedonya'nın (MFC) ulusal çıkarı** oldukça büyük oranda *"etnik"*, *"ekonomik"* ve *"sosyo-kültürel"* ağırlıklıdır. Açıkça ifade etmek gerekirse, bu ulusal çıkar a) Bir bütün olarak tabi olduğu *"ast"* ve *"azınlık"* statüleri çerçevesinde kendisine uygulanan ve çeşitli görünümde somutlaşan *"asimilasyon"* ve *"yoksullaştırma"* amaçlı politikaların (ciddi hasarlar yaratmış olmakla birlikte) beklenen iyimser/yeterli sonuçları vermediği Türk *"etnik"* grubundan b) Türk *"etnik"* grubunun, daha önce Arnavutlaştırma politikaları uygulanan ve Türkçe'yi unutmaya yüz tutarak neredeyse anadil olarak Arnavutça konuşur hale gelen (ancak *"Türk bilinci"* taşımayı sürdüren) kesiminden c) Anadilleri Arnavutça olduğu halde, kendileri tarafından ve özellikle Arnavut *"etnik"* grubunun kentsel kesimi tarafından *"Osmanlı"* ve bunun (onlara göre) eşanlamlısı (müradifi) olarak *"Türk"* görülen (Osmanlı döneminde başlayan Türkler'le biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan) köylü Arnavutlar'dan d) Türk *"etnik"* grubunun geniş

kesiminden 1912'den itibaren "tecrit" edilmek suretiyle, sırasıyla Sırplaştırma-Bulgarlaştırma-Sırplaştırma-Makedonlaştırma politikalarıyla karşılaştıkları ve büyük ölçüde bu dilleri konuşabildikleri halde, tam olarak asimile edilemeyen, büyük çoğunluğu itibarıyla "Türk bilinci" ni koruyan (Osmanlı döneminde başlayan diğer Türklerle biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecini, belirtilen nedenlerle çok yavaş da olsa, devam ettirebilen) Torbeşler'den e) 1912-1951 arasında iradeleri hilafına, "Türk" olarak tanınmadıkları ve (1953 nüfus sayımına kadar) "Arnavut" etnik grubu/nüfusu hanesine kaydedildikleri, açıkça "Arnavut" muamelesi gördükleri halde, "Türk bilinci" ni ve kültürünü taşımayı sürdüren Kosova Türkleri'nden f) Hemen her uluslararası "kitlesele" göç hareketinde (haklarındaki önyargılar ve kalıpyargılar nedeniyle) gözlenebildiği gibi, Müslüman olanları itibarıyla olanaklar ölçüsünde Rom (Çingene) "etnik" grubundan kurtulmaya, ve son olarak g) Tüm bu kesimlerden göçe katılacaklar arasından ekonomik gücü yerinde/iyi olanlarının malvarlıklarına (devlet ve diğer etnik gruplar lehine) sıkışık zamanda yok pahasına sahip olmaya dayanmıştır. **Türkiye'nin başlıca ulusal çıkarı** büyük ölçüde benzer, "etnik", "insani" ve "sosyo-kültürel" ağırlıklıdır. Açıkça bu çıkar a) Bir bütün olarak "Türk" etnik grubu dahil, öngörülen "Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan" ölçütüne uygun olmaları şartıyla, kendilerine başkaları/ötekileri tarafından atfedilen isimler ve sıfatlar ne olursa olsun, yukarıdaki tüm kesimleri, "soydaşlar" ortak adı altında, kısmen de olsa içinde bulunduğu "ast" ve "azınlık" statülerinden ve bu statülerin somut görünümelerini oluşturan "asimilasyon" ve "yoksullaştırma" amaçlı politikalardan kurtarmaya ve b) Geçmişteki olumlu ve iyimser deneyimden hareketle, bir "kültür ve nüfus deposu" olarak algılanan "soydaşlar" ortak adı altındaki bu grupların içinden "göçmen" olarak alınacak kesimin, Cumhuriyet'in başından itibaren ülkede girilen "Türk" ortak adı ve bilinci altındaki ve dolayısıyla da "tek millet" esastaki sosyo-kültürel dönüşüme ve sosyal bünyede bu doğrultudaki bütünleşme düzeyinin yükselmesine katkıda bulunmalarını sağlamaya dayanmıştır.

A. YUGOSLAVYA - MAKEDONYA'DA TÜRK VE KÜLTÜR VARLIĞININ KISA SOSYAL TARİHÇESİ

Yugoslavya-Makedonya toprakları (dağılmaya rağmen günümüzde de), bölgede "sonuç" olarak gözlenen, yer-yer içiçe geçmiş, oldukça karmaşık "çok-etnikli" ve "çok-kültürlü" yapıyla dikkati çekmektedir. Bunun başlıca "neden"i, bu toprakların tarih boyunca, farklı soylardan gelen ve farklı kültürlerin taşıyıcısı olan birçok gruba ev sahipliği yapması, bunlar arasında kurulan ilişki örüntülerinin içeriğine ve düzeyine bağlı olarak da çeşitli biyolojik karışımlara ve sosyo-kültürel olgulara sahne olmasıdır. Söz konusu topraklar, hemen her zaman bölge içi ve bölge dışı gruplara çekici gelmiş, bundan dolayı da burada karşılaşan grup ve kültürlerin

arasındaki ilişki örüntüleri, neredeyse kaçınılmaz bir biçimde “çatışma”, “asimilasyon” ve “zorla-asimilasyon” olarak belirmiştir. Bu genel olguların yanısıra, dikkatlice gözlemlendiğinde bu topraklarda “tecrit”, “sömürü”, “çoğulculuk”, “uyumlaş(tır)ma”, “kültürleşme”, “amalgamasyon” ve hatta “erime potası” gibi neredeyse diğer tüm ilişki örüntüleri örneklerine rastlama olasılığı da oldukça yüksektir. Tüm bu olgulara katkıda bulunan nedenler arasında, dağılan YFSC devleti tarafından izlenen politikaların da önemli payı olduğunu gözardı etmemek gerekmektedir. Sonuçta, hemen tüm bölge uzmanlarınca özellikle Makedonya kesimine atfedilen “Makedon salatası”, “ırklar müzesi”, “barut fıçısı”, “Balkanlar’ın kalbi” gibi sıfatlar; söz konusu ilişki örüntülerine, bunların yol açtığı (tam olarak ayrıştırılması zor, tehlikeli ve gereksiz) “çok-etnikli” ve “çok-kültürlü” yapıya, dolayısıyla da biyolojik karışımlara, bunlar arasındaki çeşitli sosyo-kültürel olgulara ve tüm bu konuların, neredeyse bölgedeki tüm “etnik” gruplar ve bunların kültürel yakınlık veya benzerlik mesafesindeki akraba ya da koruyucu (hami) ülkeleri bakımından geçerli olan, hassas ve tehlikeli durumuna işaret etmektedir.

Tahmin edileceği üzere, belirtilen hassas ve tehlikeli durum, ataları bölgede oldukça uzun bir kültürel varlık ve egemenlik geçmişine sahip olan “Türk” etnik grubu ve Türkiye için de geçerlidir. Unutmamak gerekmektedir ki, Türkiye, derin tarihi bağların yanısıra, (Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri boyunca kabul ettiği göçmenler aracılığıyla) sadece Yugoslavya-Makedonya’dakilerle değil, Balkanlar’ın hemen her bölgesinde “soydaşlar” ortak adı altındaki tüm gruplarla yaşayan akrabalık bağlarına, biyolojik ve sosyo-kültürel bağlara ve dolayısıyla akraba ve koruyucu statülerine de sahip en önemli bölge ülkesidir.

Yugoslavya-Makedonya’da Türk ve kültür varlığının kökleri, 3. yüzyıla dek uzanmaktadır. İlk olarak Orta Asya bozkır kültürünün taşıyıcıları olarak Hunlar 378’de bu topraklara ulaşmış, ardından Avarlar ve kendilerine tabi Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, Kuman-Kıpçaklar göçü burada sona erdirmiş, Bizans ve bazı küçük Anadolu beyleri ile Osmanlı tarafından Anadolu’dan getirilen, bazıları bizzat kendileri gelen Türkmenler de (ki daha sonra kendilerine “Yörük” denmiştir) yine bu topraklar üzerinde yerleşik bir yaşam biçimi sürdürmüştür. Bu açıdan bakınca 2005 yılı itibarıyla (tüm Balkanlar bakımından geçerli olduğu gibi) Yugoslavya-Makedonya’daki Türk ve kültür varlığının 1627 yıllık bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu toprakların 1372’de Osmanlı sınırları içine alındığı ve 1912 itibarıyla da buradaki Osmanlı egemenliğinin son bulduğu bilinmektedir. Buna göre, bölgedeki Türk ve kültür varlığının; 994 yılı Osmanlı öncesi döneme, 540 yılı Osmanlı dönemine, 93 yılı ise Osmanlı sonrası döneme aittir (Gürün, 1981: 248-254; Hoffman, 1977: 464; Kafesoğlu, 1992: 116-119; Kurat, 1992: 178; Ostrogorsky, 1981: 66, 374, 424; Uzunçarşılı, 1961, l.c.: 171-173).

1) Osmanlı Öncesi Dönem (378-1372)

Bu dönemde bölgede varlık gösteren Türk grupları, başlıca 3 kesimden oluşmaktadır:

a) İlk kesim: Orta Asya bozkır kültürünün taşıyıcıları olarak Karadeniz üzerinden bölgeye gelen ilk kesimin büyük çoğunluğu; egemenlik kurma amaçlı “*çatışmalar*” ve ağırlıklı olarak şiddet uygulamaya, daha az olarak da ödüllendirmeye dayalı zorla ve gönüllü “*asimilasyon*” çabaları çerçevesinde kısmen yok edilmiş, kısmen de biyolojik ve/veya kültürel asimilasyona uğramıştır, örneğin, 11. yy’da 3 kale ve geniş araziden oluşan ödül karşılığında Peçenek lideri Kegen ve kendisine bağlı 20 bin Peçenek vaftiz edilmiştir. Yenilgiye uğrayan ve esir düşen başka bir Peçenek lideri Turak ve öndegelen 140 yardımcısı ise İstanbul’a götürülerek kendilerine sunulan (rütbe ve nişanlar karşılığında) vaftiz veya ölüm seçeneklerinden ilkinin tercih etmek zorunda bırakılmıştır. Bunların dışında kalan kısım ise, kanlı çatışmalarla yenilgiye uğratıldıktan/güçten düşükten sonra, genellikle güvenli dağlık bölgelere sığınarak yerleşmiş, ancak ağırlıklı olarak yaşam biçimlerine uygun bu türden belli bölgelere (ekonomik, özellikle de gerektiğinde askeri amaçlarla kullanılmak üzere), bizzat Bizans tarafından yerleştirilmiştir, örneğin Niş ile Sofya arasına Peçenekler (11. yy), Vardar ve Ege Makedonyası topraklarına Uzlar (11.yy), Makedonya, Filibe, Ropçoz ve Bosna’ya Peçenekler (11. yy), Trakya ve Makedonya’ya Peçenekler (12. yy) Bizans tarafından yerleştirilmiştir. İşte (bazı örnekler vermekle yetindiğimiz) bu son kısmı oluşturan grupların sadece çok küçük kesimleri ancak, dağlar sayesinde yabancı gruplardan ve kültürlerinden, diğer bir ifadeyle onlarla çatışma, kültürleşme gibi değişmeye yol açabilen ilişki örüntülerinden olabildiğince uzak (“*tecrit*” edilmiş halde) kalabildiklerinden, biyolojik varlıklarını ve taşıyıcısı oldukları bozkır kültürüyle uyumlu sosyo-kültürel yapılarını (bu çerçevede Bozkır dönemi Türk dinini) Osmanlı dönemine kadar sürdürebilmiştir (Eröz, 1983: 11-13; Gürün, 1981: 248, 255-256, 277; Hoffman, 1977: 464; Kafesoğlu, 1992: 116; Kurat, 1992: 178; Mustafa, 1995: 9; Ostrogorsky, 1981: 310-317, 349; Sander, 1989: 32). Nitekim Sait Mustafa’ya göre de, en son 1238’de 40 bin Kuman ailesinin zorla vaftiz edilmesi sırasında bunu reddeden gruplar, Bosna, Hırvatistan ve Balkan yarımadasının diğer bölgelerine sığınmıştır (Mustafa, 1995: 9).

b) İkinci kesim: Çeşitli dönemlerde Bizans tarafından benzer bölgelere ve özellikle Selanik çevresine yerleştirilmiş olan Vardar ve Konyar Türk gruplarıdır (Feher, 1985: 70; Memişoğlu, 1991: 12-13).

c) Üçüncü kesim: Bizans’ın sonuna doğru Aydın’daki Umur Bey ve İzmir’deki Çaka Bey tarafından diğer bölgelerin yanı sıra, aynı bölgelere yerleştirilmiş olan (Müslüman) Türkmen gruplarıdır. Sadece adı geçen iki beyin, bölgeye ilk çıkış yılları olan 1065 ile 1340’lı yıllar arasında Anadolu’dan en az 200 bin Türkmen’in (Batı Trakya ve Rodoplar’ın yanı sıra) Yugoslavya-Makedonya topraklarına yerleşmesini sağladığı bilinmektedir (Memişoğlu, 1991: 12-13). Dolayısıyla, bu dönemin sonuna doğru, bozkır kültürüne özgü “*savaşçı ve (sürü ve binek hayvanı besiciliği ağırlıklı) yarı-göçebe yaşam biçimi*” başta olmak

üzere, pek çok kültür unsuru arasındaki benzerlik/yakınlık; “*tecrit*” edilmiş haldeki bu Orta Asyalı (ve henüz Bozkır dinine mensup bulunan) gruplarla ilk barışçı “*temas*”ı (ve buna uygun ilişki örüntülerini) kurabilenlerin, bölgedeki ikinci ve üçüncü Türk kesimlerini oluşturan Türkmen grupları olmasını sağlamıştır.

2) Osmanlı Dönemi (1372-1912)

Bu dönemde, bölgede bulunanların (Bizans’ın sonuna doğru) kurmuş oldukları ilk “*temas*”ın (ve buna uygun ilişki örüntülerinin) ardından, bunlara Anadolu’dan yeni getirilerek/gelerek eklenen Türkmen grupları aracılığıyla, Orta Asya’lı (Müslüman olmayan) küçük Türk gruplarının Müslüman olmaları sağlanmıştır (Ortaylı, 1979: 85; Sarımay, 1995: 10; Shaw ve Shaw, 1983, 2. c.: 54, 136; Shaw, 1982, 1. c.: 37; Uzer, 1979: 82-83). Sait Mustafa, Osmanlılar’ın Yugoslavya-Makedonya topraklarına ayak basmasından sonra İslam dinini kabul eden Peçenekler’in bir kısmının Megleno bölgesindekiler olduğunu belirtmektedir (Mustafa, 1995: 9). Bunlar, Osmanlı’nın parçalanma döneminde, özellikle de Osmanlı sonrası dönemde başlayıp neredeyse günümüze kadar uzanan süreçte (Bulgaristan’da ve Yunanistan’da, Türk “*etnik*” gruplarının çoğunluğunu oluşturan anadili Türkçe olan kesimiyle biyolojik ve kültürel bütünleşme sürecinin devam ettiği bir sırada, bunu önlemek ve kendilerine katmak amacıyla, “*tecrit*”, gönüllü ve zorla “*asimilasyon*”, zaman-zaman da “*çatışma*” gibi ilişki örüntüleri başta olmak üzere çeşitli politikalarla Hristiyanlaştırılarak Bulgarlaştırılmaya ve Yunanlıştırılmaya çalışılan bir diğer bozkır dönemi Türk toplulukları kökenli Pomaklar gibi)⁶ sırasıyla Sırplıştırma-Bulgarlaştırma-Sırplıştırma-Makedonlaştırma politikalarıyla karşılaşan, nadiren “*Çitaklar*”, “*Poturlar*” ve “*Kurkiler*” olarak adlandırılan (bazılarınca Makedonya’nın Pomakları olarak da ifade edilen) Torbeşler’dir. Andrews, “*Çitak(lar)*” olarak belirttiği Yugoslavya-Makedonya’daki bu Türk kesiminin, “*muhtemelen*” güney Slav soyundan (bize göre yukarıda geçen Bozkır dönemi Türk topluluklarından) geldiğinin ileri sürülmesine rağmen, kendilerini genellikle Türk saydıklarını ve bu insanlara (“*Çitak*” hariç!) “*Torbeş*” (*Torbesi*), “*Potur*” (*Poturi*) ve “*Kurki*” adlarının/sıfatlarının (Müslüman değil) Hristiyan komşuları tarafından atfedildiğini kaydetmektedir (Andrews, 1989: 102)⁷. Kısaca, Osmanlı döneminde Müslümanlaşan bu Türk kesimine ek olarak

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halim Çavuşoğlu, *Balkanlar’da Pomak Türkleri: Tarih ve Sosyo-Kültürel Yapı*, Detay Basım Cilt ve Mücellithanesi, Ankara 1993.

⁷ Burada, araştırmaya değer önemli bir tespit olarak, Bulgaristan’da ve Yunanistan’da bozkır dönemi Türk toplulukları kökenli diğer Türk kesimi Pomaklar’ın da “*muhtemelen*” Slav, Bulgar (zayıf olarak da Yunan) soyundan geldiklerinin ileri sürüldüğüne, bu insanlara da “*Pomak*” adının/sıfatının ilk olarak (Müslüman değil) yine Hristiyan komşuları tarafından atfedildiğine dikkat çekmek isteriz. Bu tespiti daha da önemli ve araştırmaya değer kılan (şahsımızın da Batı Trakya’da bizzat yaşadığı, tanık olduğu, gözlediği) bir husus şudur: Anadili Türkçe olan Türkler, Pomaklar’a aşağılama ifadesi olarak “*Küflü Pomak*”, “*Balkan Ayısı*”, “*Aaren*” şeklinde hitap ederken, Pomaklar buna karşı aşağılama ifadesi olarak “*Sen nesin ? Çitaksın (!) çırılçıplaksın*” nitelemesinde bulunmaktadır.

Osmanlı'nın "din temelli" bir tabakalaşma sistemi olan "millet (ümme) sistemi" çerçevesinde bölgede bulunan çok sayıda Arnavut, Boşnak ve diğer köken mensubu da, bu yeni dini benimsemiştir. Konunun önemi şuradadır: Bu olgu (Boşnaklar'dan ziyade), özellikle Arnavutlar bakımından sadece Müslüman olmakla sınırlı kalmamıştır. Tarihi kayıtlar ve sosyolojik göstergeler (tam ve kesin sayılar ortaya koymak olası olmamakla birlikte) Müslümanlaşan Arnavutlar'dan küçümsenemeyecek büyüklükte bir kesimin (en üst düzeyde hak ve ayrıcalık sahibi olmak ve yönetici kadrolarında yer almak amacıyla) "gönüllü" olarak Türkler'le biyolojik ve/veya sosyo-kültürel bütünleşme sürecine girdiğini ve zamanla Türkleştiğini ortaya koymaktadır. Çünkü, Osmanlı'nın "din temelli" tabakalaşma sisteminin özellikle "çok-etnili" ve "çok-kültürlü" niteliğe sahip ilk iki tabakası da (üstte "Müslüman" milleti, altta "Rum-Ortodoks" milleti) kendi içinde "etnik ve kültürel temelli" bir tabakalaşmaya sahiptir. "Müslüman" milleti tabakasında en üst konum esas itibarıyla yönetici durumdaki azınlık bir Türk grubuna ve "Türk" renkli İslam kültürüne aittir. Zamanla bu gruba, Türkleşen Arnavutlar'dan azınlık bir Arnavut grubu da eklenmiştir. "Rum-Ortodoks" milleti tabakasında ise bu konum azınlıktaki bir Yunan grubu ve "Yunan" renkli Ortodoks kültürü ile (her zaman bir Yunanlı olan ve her Rum-Ortodoks kilisesinde şahsından hayırla ve dua ile söz edilmesi zorunluluğu bulunan *Rum-Ortodoks Patriği* ve Rum-Ortodoks Patrikhanesi tarafından her Rum-Ortodoks kilisesine zorunlu ibadet dili olarak yerleştirilen *Yunan* dili aracılığıyla) Yunanlılaşan azınlık bir Arnavut, Slav ve Bulgar grubuna aittir. Demek istediğimiz şudur: Osmanlı döneminde özellikle Rum-Ortodoks Arnavutlar'ın bir kesimi (Rum-Ortodoks Slavlar'ın ve Bulgarlar'ın bir kesimi gibi) "Rum-Ortodoks" milleti tabakasının en üst konumunda yer almak amacıyla Yunanlılaşırken, Müslümanlaşan Arnavutlar'ın bir kesimi de "Müslüman" milletin en üst konumunda yer almak amacıyla Türkleşmiştir. Yunanlılaşan Arnavutlar ve Yunanlılar, Türkleşen Arnavutlar'ı "Türk" olarak görürken, Türkleşen Arnavutlar ve Türkler de Yunanlılaşan Arnavutlar'ı "Yunan" olarak görmektedir. Bu genel gerçeğe dayanarak Osmanlı İmparatorluğu hakkında yaptığı "Türk-Yunan İmparatorluğu" nitelemesi abartılı olmakla birlikte, Kitsikis'in "Türkler, Müslüman Arnavutlar'ın (ya da Türkarnavutlar'ın) dayanışması ile İmparatorluğun birinci, Yunanlılar ikinci halkı idiler" tespiti, yerinde bir tespittir. Sadece ilginç olanlara değinmek gerekirse örneğin Bernard Lewis, Namık Kemal'in annesinin Arnavut doğumlu bir mutasarrıfın kızı, "Kamus-ı Türki" nin yazarı Şemsettin Sami Fraşeri'nin (1850-1904) Arnavut kökenli olduğunu, her ikisinin de Türk milli bilincinin yaratılmasında katkıları bulunduğunu belirtmektedir (Amakis, 1963: 143; Hoffman, 1977: 477; Kitsikis, 1978: 53-54; Koloğlu, 1993: 87-88; Lewis, 1993: 140, 345; Nuri Paşa, 1979, c.I-II: 68-69; Ortaylı, 1995: 86, 92; Sander, 1989: 32; Sarımay, 1995: 10; Toros, 1985, 4.c.: 1011; Uzer, 1979: 82-83; Vucinich, 1963: 99). Yine Mehmet Akif Ersoy gibi, Koca Sinan Paşa da böyledir (Danışment, 1971: 11-15, 17-21, 24-25, 27, 29, 33).

Yukarıdaki olguların ve (ayrı bir araştırma konusu oluşturacak kadar uzun) Türkleşen Arnavutlar gerçeğinin, *Türkiye'ye göçlerle* ve bölgede varlığını halen sürdüren “*soydaşlar*” ortak adı altındaki gruplarla ilgisi ve önemi çok açıktır : Bölgeden 1877-78 ve 1912-13 dönemlerinde, “*kitlesel*” olmamakla birlikte 1923-1950 döneminde ve aşağıda belirteceğimiz gibi 1952-67 döneminde Anadolu'ya ulaşan göçmen kitleleri içinde (Türkleşmiş olanların yanısıra, Türkler'le henüz biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan ve bu iki olgu dışında Boşnak bilincinde ve Boşnak olarak kalan görece az Boşnak'ın yanısıra) Türkleşmiş olan Arnavutlar, Türkler'le henüz biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan Arnavutlar ve sayıca daha az olmakla birlikte bu iki olgunun dışında (Arnavut bilincinde Arnavut olarak) kalan Arnavutlar da yer almıştır. Ve pek doğaldır ki, bunların geride kalan akrabaları ve dolayısıyla bunlar arasında da kendileri gibi bu üç olgu içinde bulunanları vardır. Açıkça, (“*etnik kimlik*” konusunda her zaman aslolan ve aslolması gereken) “*etnik bilinç*” ten bağımsız olarak, “*etnik köken*” açısından bakılacak olursa; Osmanlı döneminde (ve bu döneme oranla azalmış olmakla birlikte, günümüzde de) gerek Türkiye'deki Yugoslavya-Makedonya göçmeni bir ailenin, gerek Yugoslavya-Makedonya'daki “*Türk*” etnik grubu içindeki bir ailenin akrabaları arasında, Türk olanların yanısıra ve aynı anda, Arnavut ve hatta Boşnak kökenlilerin bulunabildiğini görmek olasıdır. Söz konusu üç köken mensuplarının akrabaları arasında, (özellikle bu köken mensuplarının tutumu ve yetersiz *temas* nedeniyle) Torbeş ve Rom sayısının ise düşük kaldığını, bunun da ağırlıklı olarak bu kesimlere gelin vermek değil, gelin almak şeklinde kurulan akrabalıklar olduğunu eklemek isteriz.

a) Osmanlı Sonrası Dönem (1912-2005)

Osmanlı sonrası dönemde, ulusal ve uluslararası gelişmelere ve çıkarlara paralel olarak Yugoslavya, Arnavutluk ve Türkiye'nin bölgedeki “*etnik*” gruplarla ve özellikle de yukarıdaki olgularla ilgili hassasiyeti giderek yükselme kaydetmiştir. Konumuzla ilgili etnik gruplar açısından bakıldığında, iç ve dış unsurların etkisiyle özellikle Türkler'in ve kentsel kesimdeki Arnavutlar'ın “*kendi sosyal bünyeleri ile bütünleşme*” olgularının ve buna paralel olarak “*etnik*” milliyetçilik bilinçlerinin sürekli yükselme kaydettiği görülür. Söz konusu olgu ve bilinç, kırsal kesimdeki Arnavutlar arasında ise çok ağır bir seyir izlemiştir. Genel olarak kırsal kesimdeki Arnavutlar, Türkiye'deki göçmenlerin, yukarıda anlatılan ilk iki olguyu yaşamakta olan (yani kısmen Türkleşmiş olan, kısmen Türkler'le biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan ve kısmen de Arnavut bilincinde Arnavut olarak kalan) gerideki akrabalarıdır. Bu çerçevede, Türkler ile kentsel kesimdeki Arnavutlar arasında (az-çok gözlenebilen) temas, etkileşme ve evlilik ilişkileri de sürekli düşüş göstermiştir. Yükselen “*etnik*” milliyetçilik, Türkler'in, kırsal kesimdeki Arnavutlar'la

temas, etkileşme ve evlilik ilişkilerinde de düşüşe yol açmakla birlikte, bu, görece olarak daha yavaş hızda ve ağırlıklı olarak da kız almak şeklinde süzmüştür. Buradan çıkan sonuç şudur: Kentsel kesimdeki Arnavutlar'a gelin verilen Türk kızlarının çoğu Arnavutlarla biyolojik ve/veya kültürel asimilasyona, Türklere gelin alınan Arnavut kızlarının da çoğu Türkler'le biyolojik ve/veya kültürel asimilasyona uğramıştır. Türklerin kırsal kesimdeki Arnavutlarla temas, etkileşme ve evlilik ilişkileri ise, yukarıda belirtilen olgu, süreç ve bilinç düzeylerindeki farklılıklar dolayısıyla, ağırlıklı olarak Türkler ve Türk kültürü lehine sonuç vermiştir. Kısaca, Türkler'in; kırsal kesimdeki Arnavutlar'dan gelin aldıkları kızların çoğu Türkler ve Türk kültürü içinde asimile olurken, gelin verdikleri kızların da büyük kısmı yeni ailesinin Türkler ve Türk kültürü ile "uyumlaşma", "kültürleşme", "asimilasyon" gibi olgular sürecine girmesini sağlamıştır. Burada gözardı edilmemesi gereken husus; kırsal kesimdeki Arnavutlar'ın, daha Osmanlı döneminde, Türkler ve Türk kültürü ile söz konusu olguları, süreci ve ilişki örüntülerini, kentsel kesimdeki Arnavutlar'a kıyasla çok daha yoğun yaşamış oldukları gerçeğidir (Oran, 1993(a): 117; Oran, 1993(b): 133)⁸.

Yukarıdaki olgular yaşanırken, aynı anda, Türkler üzerinde zorla "asimilasyon" a dayalı "Sırpllaştırma", II. Dünya Savaşı'ndan sonra (Yugoslavya'nın Arnavutluk'la birleşme hayalleri çerçevesinde) "Arnavutlaştırma", kırsal kesimdeki Arnavutlar üzerinde ise "Arnavut milliyetçiliğini geliştirme" çabalarına hız verilmiştir. Kesin sonuca götürememekle birlikte, tüm bu uygulamaların ve çabaların Türkler ve kültürleri bakımından bazı hasarlara yol açabildiğini söylemek olasıdır. Yine, günümüz Makedonya devletinde son yıllarda atılan bazı umut verici adımlar hariç, 1912'den 2000'li yılların başlarına kadar Türk dilinde eğitim görmelerine izin verilmeyen (ve zaten anadili Türkçe olan Türkler'le henüz biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan) Torbeşler üzerinde sırasıyla uygulanan *Sırpllaştırma-Bulgarlaştırma-Sırpllaştırma-Makedonlaştırma* politikalarının da, bu insanların taşıyıcısı oldukları kültürün bazı unsurları bakımından hasarlar yaratabilmiş olduğunu eklemek gerekmektedir. Türk "etnik" grubunun çoğunluğunu oluşturan anadili Türkçe olan kesimin, anadili Torbeşçe olan bu kesimden fiziki olarak uzakta bulunması/tutulması; aralarındaki temas, etkileşme ve evlilik ilişkilerinin, dolayısıyla da aralarındaki (biyolojik ve kültürel) bütünleşme düzeyinin düşük kalmasını sağlamış ve bu durum, ilgili politikaların yöneldiği amaca uygun olarak söz konusu hasarların oluşmasını kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte ilgili politikaların belirttiğimiz "açık" işlevlerine rağmen, Torbeşler'de (birkaç yıl öncesine kadar anadili Türkçe olan

⁸ Ayrıca bkz. Dışişleri Bakanlığı, "No: 183, 843/412/3186, 06 Temmuz 1963 Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 644.

çoğunluk kesimden “tecrit” edilmiş olarak “Yasak Bölge”de tutulan ve “zorla Müslümanlaştırılmış Yunanlılar oldukları” yönünde yoğun propagandalara ve baskı politikalarına uğrayan Batı Trakya’daki Pomaklar’da da görüldüğü gibi⁹ kendilerinin Bulgar, Sırp veya Makedon değil, *Türk oldukları için* bu propaganda ve politikalarla karşı-karşıya kaldıkları kanaatinin hakim olması ve kendilerinde “Türk” bilincinin daha da gelişmesi yönünde “gizli” işlev de gösterdiğini vurgulamakta yarar vardır¹⁰.

Yukarıda ana hatlarıyla temas ettiğimiz başlıca itici nedenlerin etkisiyle, Yugoslavya-Makedonya’dan Türkiye’ye 1923-1960 döneminde “göçmen”, “mübadil” ve “sığınanlar” olarak 269.101 kişi göç etmiştir. Bu sayı, aynı dönemde Türkiye’ye çeşitli ülkelerden gelen tüm göçmenlerin %22.4’üne karşılık gelmektedir (Geray, 1962: 11, 13).

Öte yandan, kaynaklara göre; “kitlese” kısmı itibarıyla 1952-1967 göçüne yol açan somut itici nedenlerin başında “Zirai Islahat Kanunu” (1931) gelmektedir. Bu kanunla arazi ve çiftlikleri bedelsiz olarak istimlak edilen Türkler; “çiftçilik”ten sadece ‘ana geçim kaynağı’ olarak değil, sosyo-kültürel yapılarıyla uyumlu ‘başlıca yaşam biçimi’ olarak da yoksun bırakılmıştır. Bununla bağlantılı bir diğer itici nedeni, “Türkler’in hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması” olmuştur. Bu kısıtlama II. Dünya Savaşı’na kadar sürekli katılarak devam etmiş, savaş yılları (1941-1944) ise çok daha etkili somut itici nedenlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Alman, İtalyan ve Bulgar işgallerini yaşayan Türkler, özellikle Bulgarlar’ın *baskın, soygun ve adam kaçırma eylemlerinin hedefi* olmuş, *Torbeşler üzerinde zorla “asimilasyon”a dayalı Bulgarlaştırma, diğer Türkler üzerinde Arnavutlaştırma, yukarıda sözü edilen kırsal kesimdeki Arnavutlar üzerinde ise Arnavut milliyetçiliğini geliştirme çabaları* bu dönemde başlatılmıştır. Bu çerçevede Torbeş çocuklarının o ana dek Sırpça olan eğitim dili Bulgarca olarak yerleştirilmiş, diğer Türk ve söz konusu Arnavut çocuklarının devam ettikleri okullara, Türk öğretmenler yerine, özellikle kentsel kesimde yetişmiş Arnavut milliyetçisi öğretmenler atanmıştır. Türk öğretmenlerini, Türk çocuklarına eğitim vermekten alıkoymanın ve onları neredeyse tamamen Arnavut milliyetçisi öğretmenlerin insafına bırakmanın bir başka yolu da kısa sürede bulunmuştur. Bu, Türk öğretmenlere, “Komünist Parti”ye üye olmaları için yapılan dayatmadır. Kısaca, bu partiye üye olmanın doğal sonucu/

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halim Çavuşoğlu, Batı Trakya Türkleri’nin “Yasak Bölge”deki Bir Yerleşim Birimi: Pomaklar’la Meskun Şahin Nahiyesinin Sosyo-Kültürel Yapısı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 01 Şubat 1991, Ankara.

¹⁰ Dışişleri Bakanlığı, “No: 183, 843/412/3186, 06 Temmuz 1963 Belgrad Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 642, 649-650.

varsayımı, iş ve gelir sahibi olarak kalmak ve yukarıda sözü edilen zorla “asimilasyon” çabalarına ve Türk çocuklarına verilen eğitimin “asimilasyon” endeksli yanlı ve onur kırıcı içeriğine karşı çıkmamak, tepki göstermemektir. Yeni itici nedenler, savaş yıllarından sonra da oluşmaya devam etmiştir. Savaş sırasında işgalcilere karşı sözde yeterli mukavemet göstermedikleri gerekçesiyle(!), çok sayıda Türk, köy meydanlarında “Partizanlar” tarafından kurşuna dizilmiş, ailelerine teslim edilmeyen cesetlerinin akıbeti hiçbir zaman öğrenilememiştir. Tüm bunlara paralel olarak çıkarılan yeni “Soyadı Kanunu” (1946), zorla “asimilasyon” a dayalı Arnavutlaştırma çabalarının son adımını teşkil etmiştir. Bu kanunla, Türkler’in daha önce “-yeviç” ve “-yeva” ekleriyle Sırpça’ya ve Sırp “etnik” grubuna uyarlanmış olan soyadları, bu defa “-i” eki sayesinde Arnavutça’ya ve Arnavut “etnik” grubuna uyarlanmıştır. Açıkça, sosyo-kültürel hedefe uygun olarak Türkler soyadları itibarıyla Arnavutlaştırılmıştır. Son önemli itici neden de, zorla “asimilasyon” çabalarına karşı, yerel Türk aydınlarınca (halkı, bölge Türklerinin genel Türk tarihi ve kültürü içindeki yeri konularında aydınlatmak suretiyle) barışçı mücadele amacıyla kurulan “Yücel” (1947) derneği ile ilgilidir. Kısa zamanda farklı ve ağır suçlamalarla takibe alınan demokrasilerden önde gelenler idam, diğerleri ise ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır¹¹.

Öte yandan, 1912-1951 arasında varlıklarının tamamen reddedilmesi ve kendilerinin “Arnavut” muamelesi görmesi, Kosova’daki Türkler bakımından esas itici nedeni oluşturmuştur. Kosova’daki Türk varlığını tanıma yolunun farklı bir vesileyle (Türkçe eğitime izin verilmesiyle) açılmasının, göçün başlangıç yılı olan 1952’nin hemen öncesine getirilmesi ve göçün devam ettiği sırada yapılan 1953 nüfus sayımında, isteyenin kendini “Türk” yazdırabilmesine olanak tanınması; Yugoslavya (YFSC) devletinin, Türk “etnik” grubunun (her şeye rağmen Arnavutlaşmayan) bu kesiminden de (ve muhtemelen Arnavut “etnik” grubunun nüfusu aleyhine) kurtulmak istemiş olabileceğine dair yargıları güçlendirmektedir. Kosovalı yazar Recepoğlu’na göre; “1953 yılında yapılan nüfus sayımında tüm Yugoslavya’da 254.000 kişi kendini Türk bildirirken, Kosova’da 34.538 kişi 41 yıl sonra kendini Türk bildirebilmiştir” (Recepoğlu, 1994: 5).

¹¹ Dışişleri Bakanlığı, “No: 183, 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 641-643 ; Dışişleri Bakanlığı, “No: 186, 25 Temmuz 1968, Yugoslavya’daki Soydaşlarımızın Durumu Hakkında AZEM Dairesince Hazırlanmış Bir Rapor”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 661-662 ; Dışişleri Bakanlığı, “No: 187, 114/68, 21 Ekim 1969, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 672-673 ; Dışişleri Bakanlığı, “No: 188, 1746/685-3186, 26 Ekim 1968, Belgrad Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 680.

Konuya, Türkiye açısından bakınca, yeni devletin; Yugoslavya-Makedonya'dan da, somut bir gerçeklik olarak Türkiye sınırlarını aşan yaygın ortak "*etnik*" bilince ve ana kültür kalıplarına uygun davranarak, ülkede girişilen "*Türk*" ortak adı ve bilinci altındaki ve dolayısıyla da "*Türk milleti*" esasındaki "*sosyo-kültürel dönüşme*" ve sosyal bünyede bu doğrultudaki "*bütünleşme*" çabalarına karşılık gelen bir "*göçmen alma*" politikası izlediği anlaşılmaktadır. Kısaca, 2510/1934 sayılı İskan Kanunu'nun 3. maddesinde de yer verildiği gibi, Türkiye'nin bu husustaki politikası "*Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan kimselerin göçmen olarak yurdumuza kabul edilebileceği*"¹² şeklinde ortaya konan ölçütte ifadesini bulmuştur. Türkiye'nin bu ölçütü, daha önce anlatıldığı biçimde, birçok grup arasında biyolojik karışımlara ve çeşitli sosyo-kültürel olgulara sahne olan Yugoslavya-Makedonya'ya uygun bir ölçüttür. Amaçlarından biri de, Osmanlı'nın "*Müslüman*" ölçütüne dayanan "*göçmen alma*" politikasının, Anadolu'da gerçekleştirilmeye çalışılan sosyo-kültürel dönüşüm, oluşum ve bütünleşme olguları önündeki, küçük de olsa, olumsuz etkilerini gidermektir. Yeterince çağdaş, insani, ulus ve ulus-devlet yapılanmasına, açıkça Anadolu'yu aşan sosyo-kültürel gerçekliğe uygun, tutarlı ve kaçınılmaz olan bu ölçüt, ilgili maddedeki nitelikleri taşıyanlara, hem sahip çıkılacak, hem de belirtilen amaçlara katkıda bulunacak kimseler ve gruplar olarak bakıldığını ortaya koyması bakımından da büyük önem taşımaktadır. Hemen hatırlatalım ki, Türkiye, 1923-1930 döneminde "*mübadil*" olarak Yunanistan'dan gelen göçmenler hakkında tarihi, siyasal ve sosyo-kültürel nedenlerle uygun bulunduğu (ve bizim de isabetli gördüğümüz) "*Müslüman olanlar*" (Türkiye'den gidenler için de "*Müslüman olmayanlar*") ölçütü hariç, her zaman İskan Kanunu'nun 3. maddesinde geçen ölçüte ve dolayısıyla da bu ölçütte anlamını bulan gerçekçi göçmen kültür politikasına itibar etmiştir.

Yukarıda çizilen tablo, aslında Türkiye'nin 1923'ten itibaren, söz konusu süreçte katettiği olumlu mesafeyi de içinde gizlemektedir. Bu mesafenin elde edilmesinde, küçük de olsa izlenen iskan ve yardım politikalarının katkıları olmuştur. Bu çerçevede, bazı göçmen gruplarının yerli gruplar içinde, bazı yerli grupların da göçmen grupları içinde biyolojik ve kültürel olarak bütünleşmesi hedeflenmiştir. Nitekim, tespiti yerinde ancak değerlendirmesi yanlış olmakla birlikte, Andrews de örneğin Bulgaristan göçmenleri gibi, Yugoslavya-Makedonya göçmenlerinin de terk ettikleri topraklardaki koşullara ve yaşam biçimlerine benzeyen bölgelere yerleştirilmeleri için "*sistemli*" bir politika izlendiğini belirtmektedir. Yine ona göre, ilk başlarda ağırlıklı olarak Trakya ve Batı Anadolu bölgelerine yerleştirilen farklı göçmen gruplarının böylece

¹² Dışişleri Bakanlığı, "No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963 Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 645.

birbirleriyle biyolojik ve kültürel olarak bütünleşmeleri amaçlanmıştır (Andrews, 1989: 98). Andrews'ın ("*sistemli*" nitelemesi hariç) sözkonusu olgu, amaç ve politika ile ilgili tespiti doğrudur ancak değerlendirmesi yanlıştır. Çünkü her göçmen grubu, içegöç (immigration) hareketiyle girdiği ülke topraklarında, dışagöç (emigration) hareketiyle terk ettiği topraklardaki "*ekolojik-tabii*" ve "*sosyal*" çevrelerin benzerini/yakınıni bulmak ve hatta oluşturmak eğilimindedir. Trakya ve Batı Anadolu, tüm Balkan göçmenleri bakımından, gerek "*ekolojik-tabii*" gerek "*sosyal*" çevre olarak göçmenlerin, terk ettiklerine en benzer/yakın bölgelerdir. Bu nedenle, bu türden bölgelere yerleştirilmeleri için "*sistemli*" bir politika izlenmesine gerek olmadığı gibi, böyle bir politikanın göçmenlerin yapabileceğinden fazlasını başarması da olası değildir. Nitekim 1952-67 Yugoslavya-Makedonya göçmenleri de yerleşmek amacıyla, ağırlıklı olarak Türkiye'nin benzer bölgelerini tercih etmiştir. Az-çok "*sistemli*", ancak zorlama içermeyen ve başarılı nitelendirilemeyecek politika, göçmenlerin çeşitli olanaklarla donatılmak suretiyle, farklı "*ekolojik-tabii*" ve "*sosyal*" çevrelere yerleştirilmesi konusunda izlenmiştir. Örneğin 1930'lu yıllarda gelen Yugoslavya-Makedonya göçmenlerine çekici kılmak amacıyla Elazığ'da toprak tahsis edilmiş olmasına rağmen, sırf sözkonusu çevrelerin yokluğu/eksikliği nedeniyle, önemli bir kısmı bölgeye hiç gitmemiş, gidenler ise aynı nedenle bir süre sonra burayı terkederek, Bursa gibi, Batı Anadolu'nun diğer bölgelerine yerleşmeyi tercih etmiştir. Andrews'ın değerlendirmesinden imalı olarak anlaşıldığı gibi, göçmenlerin ne Elazığ'a (veya başka bir bölgeye) yerleşmeleri ne de burayı terk etmeleri konusunda bir zorlama söz konusu olmamıştır. Andrews'ın, göçmenlerin sözde "*yerleştirilmeleri için sistemli bir politika*" takip edilmiş olduğu değerlendirmesinin yanlış olduğunu, Doğanay'ın sunduğu veriler de açıkça ortaya koymaktadır. Cumhuriyet döneminde Yugoslavya-Makedonya'dan toplam 305.158 göçmenin geldiğini belirten Doğanay'a göre, 1950'ye kadar gelen göçmenlerden sadece 14.494'ü (%4.7'si) devlet tarafından iskan edilmiştir (Doğanay, 1997: 198). Gerçekte, bir ölçüde kendiliğinden işleyen sosyoloji kanunları, bir ölçüde de Cumhuriyet'in bu kanunlara ve sosyolojik gerçeklere uygun ve asla zorlama içermeyen çabaları, yukarıda belirttiğimiz amacı çok erken yıllarda belirginleştirmiştir. Bu çerçevede "*Türk Dil Kurumu*" ve "*Türk Tarih Kurumu*" ile "*Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi*" başta olmak üzere, çok erken yıllarda kurulan çeşitli örgütlere yüklenen ve Atatürk'ün söylevlerinde açıkça gözlenen işlevler de (Türk dilini, tarihini, kültürünü ve uygarlığa katkısını ortaya koymak, bunlara ilişkin bilgiyi, sevgiyi ve bilinci geliştirmek gibi) söz konusu amaca büyük katkıda bulunmuştur. Konumuz itibarıyla sadece göçmen grupları bakımından söylemek gerekirse, bugün artık örneğin ne 1821-1829 Mora, ne de 1877-1885 Bulgaristan ve Yugoslavya-Makedonya bölgesi göçmenlerinin torunlarını "*grup*" olarak tespit edebilme olanağı kalmamıştır. Aynı gerçek, 18. yüzyıl sonlarında Eğriboz Adası'ndan, 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında eski Yugoslavya-Makedonya topraklarından göç edenlerin torunları

hakkında olduğu kadar, bunlar arasında yer alan (ve o dönemde Türkleşen ve Türklerle biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecinde bulunan kesimleri bir yana) Arnavut bilinci taşıyan Arnavut kökenlilerin torunları için de geçerlidir. Hatta daha yakın bir tarihte, 1923-1930 döneminde Yunanistan'dan gelen göçmenlerin torunlarını da sosyolojik alan araştırmalarına konu olabilecek açıklıkta "grup" olarak tespit edebilmek, artık olanaklı değildir. Kısaca tüm bu göçmen grupları, başlangıçta belirgin olan ilk yerleşim yerleri, mahalleleri ve taşıyıcısı oldukları az-çok farklılaşmış kültür unsurları itibarıyla, tüm sosyo-kültürel yapıya dahil olmuş ve tüm sosyal bünye ile bütünleşmiş bulunmaktadır. Nitekim, geçtiğimiz aylarda kamuoyu yoklama kurumu "Eurobarometre" tarafından AB üyesi 25 ülke ile aday ülkeler Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan ve Türkiye'de yapılan (basına da yansıyan) "anadil araştırması", Cumhuriyet'in katettiği olumlu mesafeyi göstermesi bakımından iyimser bir sonuç ortaya koymuştur. Buna göre Türkiye'de "anadilim Türkçe" diyenlerin oranı %93'tür (Hürriyet, 24 Eylül 2005: 27).

B. 1952-1967 "KİTLESEL" GÖÇÜ

"Kitlesele" niteliği 1967'de sona eren 1952 Yugoslavya-Makedonya göçmenlerinin; a) büyük çoğunluğu, (1991'de "Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti" (YFSC)'nden bağımsızlığını ilan edecek olan eski) "*Makedonya Federe Sosyalist Cumhuriyeti*" (MFSC)'nden (günümüzdeki Makedonya Cumhuriyeti toprakları) b) küçük bir kısmı "*Sırbistan Federe Sosyalist Cumhuriyeti*" (SFSC) bünyesindeki "*Kosova Özerk Bölgesi*"'nden (günümüzde BM gözetimindeki Kosova toprakları) c) çok azı da "*Sırbistan Federe Sosyalist Cumhuriyeti*"'nden (günümüzdeki Yugoslavya Federasyonu toprakları) göç etmiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse, o dönemde YFSC toprakları üzerinde varlık gösteren etnik grupların sayısı 25'in üzerindedir. YFSC'nin etnik gruplarla ilgili düzenlemesi, oldukça karmaşık ve özellikle de "*Müslüman*" nüfus konusunda önyargılı, parçalayıcı ve ince hesaplıdır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, çok geniş bir "*etnik*" grup oldukları halde Boşnaklar'a yapılan uygulamadır. Boşnaklar, 1971'e kadar nüfus sayımlarında kendilerini "*Sırp*", "*Hırvat*" veya "*Bağımsız*" yazdırmak zorunda bırakılmış, 1971 nüfus sayımında ise kimliklerini/kökenlerini (yine "*Boşnak*" değil) "*Müslüman*" olarak belirtebilmelerine izin verilmiştir. Bu nüfus sayımında "*Müslümanlar*" olarak Boşnak nüfusun 1.729.932 olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Aynı nüfus sayımı verilerine göre, tüm kesimler (Boşnak, Arnavut, Türk, Torbeş, Goran, Rom) hesaba katıldığında ülkedeki Müslüman nüfus 3.110.000 yani toplam nüfusun %15'idir (Hadzic, 1975: 119, 121, 133). Bu nüfus sayımından sonra Boşnaklar, "*Müslümanlar*" dini kimliği/kökeni altında "*ulus*" (*nation*) olarak tanınmıştır (Poulton, 1993: 11, 49, 68). Açıkça belirtmek gerekirse; YFSC süresince etnik gruplardan sadece 6'sı [Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Müslümanlar (Boşnaklar),

Makedonlar ve Karadağlılar] anayasal açıdan “uluslar” (*nations*) olarak, diğer tüm etnik gruplar [Amavutlar, Romlar, Macarlar, Türkler, Bulgarlar, Çekler, İtalyanlar, Romenler, Rutenler, Slovaklar, Ulahlar, Almanlar, Yugoslavlar, Avusturyalılar, Yahudiler, Polonyalılar (Lehler), Ukraynalılar, Grekler vb] ise “ulusallıklar” (*nationals*) olarak tanınmıştır (Poulton, 1993: 15).

Geray’ın sunduğu verilere göre Yugoslavya-Makedonya’dan Türkiye’ye, 1952-1967 döneminde tamamı “*serbest göçmen*” olarak gelenlerin sayısı 175.392, aile sayısı ise 45.338’dir. Söz konusu dönemde 1956; “kişi sayısı” olarak (31.969 kişi), 1958; “aile sayısı” olarak (8.741 aile) en çok göçmenin geldiği yıl olmuştur. Bu arada 1952 ise gerek “nüfus sayısı”nın (73 kişi), gerek “aile sayısı”nın (32 aile) en düşük seviyede kaldığı yıl olarak yerini almıştır. Göçün hemen başlangıcında gözlenen yavaş hareketliliğin ve düşük sayının nedeni (bölge insanların göçle ilgili kararsızlığı değil), Türkiye’nin 1952 ve 1953 yıllarında sınır kapılarını kapatmış olmasıdır. Bilindiği gibi 1950 ve 1951 yıllarında Türkiye, Bulgaristan’dan yönelen “*kitlese*l” bir “*soydaş*” göçüne de (154.393 kişi) kucak açmak durumunda olmuştur. Türkiye’ye bu dönemde Yugoslavya-Makedonya’dan gelen göçmenlerin, yıllara göre nüfus ve aile sayısı dağılımı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir (Geray, 1962: 8, 13, EK:1, EK: 2; Yücelten, 1974: 1094):

Yıllar	Nüfus		Aile	
	Sayı	%	Sayı	%
1952	73	0.04	32	0.07
1953	1.113	0.68	303	0.66
1954	9.728	5.94	2.437	5.37
1955	17.000	10.38	4.047	8.92
1956	31.969	19.53	8.083	17.82
1957	30.162	18.42	8.250	18.19
1958	30.137	11.24	8.741	19.27
1959	18.403	11.24	4.795	8.37
1960	13.304	8.12	3.417	7.53
1961	7.091	4.33	1.801	3.97
1962	3.399	2.07	1.286	2.83
1963	2.603	1.59	996	2.19
1964	1.288	0.78	318	0.70
1965	1.998	1.22	333	0.73
1966	3.672	2.24	783	1.72
1967	3.452	2.10	716	1.57
TOPLAM	175.392	100.00	45.338	100.00

Yugoslavya-Makedonya'dan 1923-1960 döneminde "göçmen", "mübadil" ve "sığınanlar" olarak gelen 269.101 kişiden % 56.4'ünün 1953-1960 döneminde (sadece 7 yıl içinde) göç etmiş olmasını dikkate değer bulan Geray, bu durumu "Tito rejiminin Müslüman ve Türk unsurlara karşı tutumunun bir sonucu" olarak değerlendirildiğini belirtmektedir (Geray, 1962: 11, 13).

Tablo'daki verilere rağmen, göç'ün 1967'den sonra da devam ettiğini vurgulayan Hamza'ya göre de, 1952-1975 döneminde yaklaşık 296 bin kişi Türkiye'ye göç etmiş, 1996 itibarıyla da bu sayı 350 bine ulaşmıştır (Hamza, 1996: 15). Solak ise Yugoslavya-Makedonya'dan "asimilasyon uygulaması" nedeniyle Türkiye'ye göç edenlerin sayısının 1946-1961 döneminde 160 bin, 1962-1970 döneminde de 50 bin kişi olarak gerçekleştiğini savunmaktadır (Solak, 1995: 7).

Bu arada, Balkan Savaşları'ndan itibaren Türkiye'ye bir göç hareketi başladığına işaret eden Hoffman, sadece 1950'li yıllarda göç eden Türkler'in sayısının 100 bini aştığını belirtmektedir. Hoffman'a göre bu sayı, Yugoslavya-Makedonya toprakları üzerindeki toplam Türk nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Bu çerçevede Türk kökenli olmayan çok az sayıda Müslüman'ın da Türkiye'ye göç ettiğini vurgulayan Hoffman, Türk raporlarında göçmen sayısının 1946-1960 dönemi itibarıyla 102.000, 1950-1958 dönemi itibarıyla da 104.372 olarak belirtildiğini kaydetmektedir (Hoffman, 1977: 485, 489).

Öte yandan Türk Dışişleri Bakanlığı belgelerinde, Yugoslavya-Makedonya'dan gelen göçmenlerin sayısı 1952-1968 dönemi itibarıyla "170 bine yakın" olarak ifade edilmektedir. Aynı belgelerde göçmen sayısı 1952-1960 döneminde 150 bin, yine 1952-1963 döneminde ise 165 bin olarak belirtilmektedir. Buna göre 1960'ta 150 bin olan göçmenlerin sayısı, 1963'te 165 bine, 1968'de de 170 bine yükselmiştir¹³. Sözkonusu belgelerde, Yugoslavya-Makedonya'da kalarak göç etmeyen "soydaşlarımız" sayısı ise en az 180 bin, en çok 200 bin olarak kaydedilmiştir¹⁴.

Bilgiseven ise, "dördüncü göç" olarak vurguladığı bu göç hareketiyle Türkiye'ye gelenlerin sayısını "500 bin civarında" olarak belirtmektedir. Bilgiseven'e göre:

¹³ Dışişleri Bakanlığı, "No: 186, 25 Temmuz 1968, Yugoslavya'daki Soydaşlarımızın Durumu Hakkında AZEM Dairesince Hazırlanmış Bir Rapor", Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 665 ; Dışişleri Bakanlığı, "No: 188, 1746/685-3186, 26 Ekim 1968, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 679 ; Dışişleri Bakanlığı, "No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na", Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 645-646.

¹⁴ Dışişleri Bakanlığı, a.g.e., s. 661, 666, 676, 678, 689.

“... Dördüncü göç, bazı Türklerin Türkiye’ye bağlanma düşüncesi ile kurdukları YÜCEL teşkilatının kurulmasından sonra bu teşkilat üyelerinin idamı üzerine başlamıştır. İdam edilenlerin akrabaları katliam korkusuna kapılarak kendilerine kapılarını açan Türk hükümetinin bu hareketinden yararlanmışlardır” (Bilgiseven, 1987: 60).

Burada hemen belirtmek gerekmektedir ki, Bilgiseven’in sözünü ettiği YÜCEL teşkilatı üyelerinin idamının 1952 göçünde önemli bir “itici” nedeni oluşturduğu doğrudur. Bununla birlikte, “bazı Türklerin” YÜCEL teşkilatını “Türkiye’ye bağlanma düşüncesi ile kurdukları” kaydını (herhangi bir kanıt sunmadıkları ve başka hiçbir kaynakta karşılaşmadığımız için) doğru “bilgi” olarak kabul etmediğimiz gibi, farkında olmadan haksız bir suçlama ve maalesef söz konusu teşkilat üyelerinin idamını meşrulaştıran talihsiz bir ifade olarak niteliyoruz.

YÜCEL teşkilatı, daha önce andığımız 1944-1947 döneminde hüküm süren baskıların bir sonucu olarak kurulmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı belgelerinde bu konuda şu bilgiler yer almaktadır :

“... tazyiklerden bunalan birkaç şuurlu Türk münevveri, ki aralarında öğretmenler ekseriyeti teşkil etmekte idi, 1947 yılında biraraya gelerek bir gizli cemiyet kurmağa karar veriyor ve cemiyetlerinin adını Yücel Cemiyeti koyuyorlar. Git gide köylere kadar nüfuz eden ve bir aralık mensuplarının adedi 500’e kadar yükselen Cemiyetin elli kadar faal azası bir taraftan komünistleştirme diğer taraftan Arnavutlaştırma siyasetine karşı Türklüğü koruma hedefiyle faaliyete başlıyorlar. ... Makedonya Cumhuriyeti içindeki Arnavut teşekkülleri açıkça Arnavutluk Hükümeti tarafından beslenmekte idi. Yücelciler ise ne Türkiye’den ne de başka bir devletten alaka ve yardım görmedikleri halde uzun zaman mevcudiyetlerini muhafazaya muvaffak olmuşlardır... Nihayet (...) adlı iki hainin Yücelcileri Hükümete ihbar etmeleri neticesinde elli kadar fedakar Türk milliyetçisi yakalanıp muhakeme edilmiş, üçü idama, diğerleri hapis cezasına mahkum edilmişlerdir”¹⁵.

Saraç’a (1995: 286) göre de “1948-49 Yüce (Türklere ait dayanışma teşkilatı)” aleyhinde rejime karşı eylemlerde bulunma suçlamasıyla açılan davada idama mahkum edilen Türklerin sayısı 5 olup mezarlarının nerede olduğu hala bilinmemektedir. Mahkeme tarafından ağır hapis cezalarına mahkum edilenlerin sayısı da, yine Saraç’a göre 19’dur. Oran (1993b: 136) ise, 1930’lu yıllarda henüz

¹⁵ Dışişleri Bakanlığı, “No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 643. Not: Belgelerde “hain” olarak belirtilen iki Türk’ün ismini, gereksiz ve yararsız bir tartışmaya yolaçmamak için yazmadık.

“komünistlerde ateist tema yok” iken Türklerin dini ve milli haklara kavuşmak için Komünist Partisi’ne destek verdiklerini belirtmekte ve “bu desteğe rağmen savaştan sonra umduğunu bulamayıp, Türkleri 45-46’daki “Yücel” gizli örgütünü kurmaya itmiş olmalı” demektedir. “Yücel”in savaş sonrası dönemde Türkler’in uğradıkları duruma bir tepki şeklinde belirlediğini vurgulayan Oran’a (1993b: 133-134, 136) göre; 1948’de açığa çıkarılan cemiyetten 4 Türk idam edilmiş ve bundan sonra artık Türklere “komünizm düşmanı” olarak bakılmaya başlanmıştır. Hamza (1996: 15) da idam hükmü giyen “Yücel” üyelerinin sayısını 4 olarak vermektedir.

Türkiye’ye 1952 göçünde; zorla komünistleştirme ve kısa süren Arnavutlaştırma çabaları ardından Yugoslavlaştırma yönünde başvuru alan ideolojik ve siyasi içeriğe sahip “manevi baskılar” da başlıca itici nedenler arasında yer almıştır. Bunun yanısıra ilk kez 1931’de başlatılan zorunlu ve bedelsiz istimlak hareketi çerçevesinde Türklerin geniş arazilerinin ellerinden alınması, rejimin karakterine uygun olarak Türklerin arazi ve emlak sahibi olmalarının engellenmesi, vergi tarhında ve zirai kotaların tespitinde farklı muamele yapılmak suretiyle Türklere geniş çapta yönelen “ekonomik baskılar” kabaca diğer itici nedenler grubunu oluşturmuştur. Bir “ulusallık” (nationality) ve demografik anlamda bir “azınlık” grubu olarak, (diğerleri gibi) Türklerin de temel hakları gerek Yugoslavya gerek Makedonya anayasaları ile güvence altına alınmış olmasına rağmen; göç öncesinde ve göçün yavaşladığı 1960’lı yılların sonuna dek, yukarıdaki baskı ve ayrımlarda hemen hiçbir değişiklik gözlenmemiştir¹⁶. Gerçekten de baskı ve ayrımların temel işlevleri; Türk nüfusunu azaltmak, bu çerçevede “Yugoslav” kimliği altında eritmek (zorla asimilasyon), buna yanaşmayanları ise göçe zorlamak şeklinde belirlemiştir. Bu amaçlara uygun olarak, 1960’lı yılların sonuna dek:

“... Cahil ve geri kafalı hocalar vasıtasıyla soydaşlarımızın dini inançları irticaa varacak şekilde körüklenmekte ve Atatürk inkılapları yerilerek soydaşlarımızda Türkiye’ye ve Türkler’e karşı nefret ve husumet duyguları uyandırılmağa” çalışılmakta idi.

¹⁶ Dışişleri Bakanlığı, “No: 183, 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 647-648 ; Dışişleri Bakanlığı, “No: 186, 25 Temmuz 1968, Yugoslavya’daki Soydaşlarımızın Durumu Hakkında AZEM Dairesince Hazırlanmış Bir Rapor”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 663-664 ; Dışişleri Bakanlığı, “No: 187, 114/68, 21 Ekim 1969, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 668, 671-672 ; “No: 188, 1746/685-3186, 26 Ekim 1968, Belgrad Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 680-681.

Bununla birlikte, küçük bir grup hariç, Türkler o dönemde, sosyal bünyelerine uygun hale getirdikleri dinlerine, Türk-İslam kültürü esasında bağlı kalmışlar, yine yapılan gözlemlerde özellikle Müslüman olmayan bir erkekle evlenmek “*hicap verici*” kabul edildiğinden bu gibi evliliklere de pek nadir rastlanabilmektedir¹⁷.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere, 1952 göçmenlerinin bünyesinden çıktığı Yugoslavya-Makedonya Türkleri, buldukları topraklarda; sosyo-kültürel olarak bir “*millet*”e (*ethnos*’a), Türk milletine ait/ilişkin anlamda bir “*milli*” (*ethnik-i*) ve sosyolojik anlamda bir “*ast*” ve “*azınlık*” grubudur. Kendileriyle kurulan ilişki örüntüsü bir değil, birkaç türdür: Anayasalara ve yasalara göre kuramsal olarak “çoğulcu”, ancak uygulama ve dolayısıyla içerik olarak “ast” ve “azınlık”, dolayısıyla da düşmanca ve eşitsizliğe dayalı bir ilişki örüntüsü. Buna paralel olarak yardımcı işlev sağlayan “sömürü” ile buna eşlik eden “tecrit”. “Tecrit” örüntüsünün, özellikle Torbeşler ve Batı Makedonya’daki diğer Türklerle kurulmasına öncelik verilmiştir. Aslında sosyal bünye ile bütünleş(tir)me modeli olarak işlev göstermesi beklenemeyecek olmasına rağmen, “tecrit” örüntüsü; sözkonusu Türkler üzerinde bazı olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Şöyle ki, Yugoslavya’nın kurulduğu ilk yıllardan itibaren “tecrit” örüntüsüne mahkum edilen Torbeşler’in Türk dilinde eğitim almalarına hiçbir zaman izin verilmemiş ve bunların hemen tamamının anadili önce Sırpça, Bulgar işgali döneminde Bulgarca, Makedonya Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla da Makedonca olarak yerleşmiştir. Batı Makedonya’da çok sayıdaki Türk de (Arnavutlaştırma çabaları çerçevesinde) zamanla Türkçeyi çok zor konuşur hale gelmiş, neredeyse anadil derecesinde bilinen dil Arnavutça olmuştur. Bununla birlikte, her iki grupta yaygın bilinç “*Türk bilinci*” dir. Buna ek olarak 1952 göçü döneminde Doğu Makedonya’daki Arnavutlar da doğal olarak Arnavutça konuşmakta idiler. Ancak bunlar arasında özellikle köylü Arnavutlar da kendilerini (yukarıdakiler gibi) “Türk” sayıyor ve Türkiye’ye göç etmek istiyordu. Nitekim bunların, Yugoslavya-Makedonya makamlarıyla ve kendilerini Arnavutlukla özdeşleştiren “Arnavut bilinci” ne sahip kentli Arnavutlarla aralarındaki “emik-etik” (içeriden-dışarıdan) bakışların içeriği de buna uygunluk gösteriyordu. İşte bu hassas ve kendine özgü durum; farklı bir “*etnik*” (*milli*) grubu, sosyal bünye ile bütünleş(tiril)mesi bakımından güçlükler ve hatta geleceğe ilişkin sorunlar yaratabileceği kaygısıyla “*göçmen*” olarak almak istemeyen Türkiye’yi göç sırasında meşgul etmiş, nadiren de olsa, özellikle Arnavutça konuşan ancak “Türk bilinci” taşıyan, kısaca Türkler ve kültürleriyle bütünleşme sürecinde bulunan göçmen adaylarından talepleri reddedilerek küstürülenler olmuştur. Nitekim, günümüzde bile bölgede yaşayan çok

¹⁷ Dışişleri Bakanlığı, “No: 187, 114/68, 21 Ekim 1969, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 670-673.

sayıdaki Arnavut kökenlinin “İslam” dini ile “Osmanlı” ve dolayısıyla “Türk” kimliğini özdeş kabul ettikleri, ancak öte yandan Osmanlı kimliğine, Osmanlı egemenliği dönemine ve kaçınılmaz bir şekilde Türkler’e ve Türkiye’ye en ağır eleştiri ve hakaretlerin ise özellikle kentli bir grup Arnavut milliyetçisi yazardan geldiği bilinmektedir. Oran’a göre de:

“Çünkü bu ülkede [Makedonya’da] en azından orta yaşlı Arnavutlar arasında Müslümanlık ile Osmanlılık özdeş kavramlardır. Buna örnek olarak da, birçok Arnavut’un yemin ederken, hala, ‘Türklük dinimin hakkı için’ demesini gösterebiliriz” (Oran, 1993a: 117; Oran, 1993b: 133).

Oran, ayrıca daha önce “fazla Arnavut yanlısı” olarak tanınan Arnavut kökenli Meşihat Başkanı Süleyman Recebi’nin “Türk Demokratik Partisi”nin kurultay davetine katıldığına, burada yaptığı konuşmada “Osmanlıcı” gözüktüğüne, ya da en azından öyle konuştuğuna işaret etmektedir (Oran, 1993(b): 138).

Yeri gelmişken bir hususu hemen belirtmek gerekmektedir. 1952 göçü, alınacak göçmen sayısı ve göçmen adaylarında aranacak nitelikler konusunda keyfiyetin Türkiye’ye ait olduğu bir uzlaşmaya dayanarak gerçekleşmiştir. Uzlaşma, diğer tarafa ise, kendi yurttaşları olmaları itibarıyla göçmen adaylarına yardımcı olmak görevini yüklemiştir. Bu çerçevede Türkiye’nin konuya yaklaşımı, (İskan Kanunu’nun 3. maddesinde de yer verildiği gibi) “Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan kimselerin göçmen olarak yurdumuza kabul edilebileceği” şeklinde ortaya konmuştur¹⁸. Bu çerçevede bir göçmen adayının başvurusuna, bölgedeki Türk konsoloslukları/temsilcilikleri tarafından Türkiye’ye “serbest göçmen vizesi” verilebilmesi için izlenen işlem süreci, ana hatları itibarıyla şöyledir :

a) Aday, yerel makamlardan “milli” (etnik) kökeninin Türk olduğunu belirten belge alacaktır.

b) Aday, yerel makamlardan aldığı “milli” (etnik) kökeninin Türk olduğunu belirten belge ile bölgedeki Türk konsolosluğuna/temsilciliğine başvuracak ve burada uzman memurlar tarafından (elindeki belgeye dayanarak, ancak belgeye rağmen) Türkçe bilip bilmediği, Türk kültürüne bağlı olup olmadığı, Türk bilinci taşıyıp taşımadığı sınanacaktır.

c) Başvuru sırasında adaydan (varsa) Türkiye’de akrabaları ile ilgili (yakınlık derecesi, nerede ikamet ettikleri gibi) ayrıntılı bilgiler istenecektir.

¹⁸ Dışişleri Bakanlığı, “No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 644-645.

d) Bölgedeki Türk konsoloslukları/temsilcilikleri ile Türkiye'deki makamlar arasında yapılacak bilgi alışverişine dayanarak yürütülecek araştırmanın/tahkikatın sonucuna göre, başvurunun uygun bulunması halinde adaya “*serbest göçmen vizesi*” verilecek, aksi takdirde verilmeyecektir.

İşte bu işlem sürecine ilişkin çalışmalar/yazışmalar sırasında, Torbeş adayların “göç” başvuruları ilk anda “dil” dolayısıyla bir tedirginliğe yolaçmışsa da, Türk ve Türk bilincine sahip olmaları dolayısıyla bu tedirginlik kısa sürede aşılmıştır. Ancak Türk dilini hiç konuşamayan ya da çok zayıf konuşabilen ve anadil derecesinde Arnavutça bilen adaylar ile ilgili sıkıntı bir süre devam etmiştir. Sonuçta, gerekli bilgilerin elde edilmesiyle yerel makamlardan “Türk” olduğuna ilişkin belge ile başvuran adaylardan (Osmanlı'dakine oranla) çok küçük bir kesimin Arnavut bilinci taşıyan Arnavutlardan oluştuğu, ancak büyük çoğunluğun kısmen Arnavutlaştırma politikalarıyla karşılaşmış Türk kökenlilerden, kısmen de yukarıda belirtilen Arnavut kökenli köylülerden oluştuğu ve bu son iki kesimin de kendi kimliğini “Türk” olarak ortaya koyduğu ve “Türk bilinci” taşıdığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla, anadil ve Türkiye'deki akrabalar konusunda, başlangıçta öngörülen kuralların zamanla yumuşatılması yoluna gidilmiştir. Nitekim, Belgrad Büyükelçiliği'nden Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Temmuz 1963 tarihli resmi yazıda sözü edilen Arnavut kökenli köylüler hakkında şu bilgilere yer verilmektedir:

“Gerek Kosmet'te [Kosova ve Metohiya], gerek Makedonya'da yaşayan Müslüman Arnavutlar'ın münevveri ve köylüsü arasında temayül ve hissiyat bakımından büyük fark vardır. Köylü Arnavut için, tıpkı köylü Bosnalılar için olduğu gibi, Müslüman ve Türk kelimeleri birbirinin müradifidir ve aynı manayı ifade eder. Köylü Arnavutlar'da dini hisler kuvvetli olduğu için, bunlar dinsiz bir devlet olarak tanıdıkları Arnavutluk'tan ziyade dinin serbest olduğu Türkiye'ye bağlıdırlar ve ... kendilerini Türk hissederler. ... Kosmet ve Makedonya'daki Arnavut münevverlerine gelince, bunlar koyu şoven ve Arnavutluğa derin milli hislerle bağlıdırlar”¹⁹.

Aynı yazının bir başka yerinde de bu konuyla bağlantılı olarak şu bilgiler aktarılmaktadır :

“Arnavutluğun elli seneden beri emeli Batı Makedonya'yı da içine alan büyük bir Arnavutluk kurmaktır. Bu emelin Doğu Makedonya'ya, Üsküp'e kadar uzanmamasının sebebi oradaki Arnavutların Türkleşmiş olması, hepsinin Türkiye'ye gitmeye can atması, binaenaleyh “self-determination” prensibine göre bu bölgenin

¹⁹ Dışişleri Bakanlığı, “No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 644.

elverişli şartlar arzlemeyişi idi ve [bunların] da Türkiye'ye gitmesi Makedon makamlarının pek işine gelmiştir”²⁰.

Bu göç sayesinde Yugoslavya-Makedonya makamları, göç edeceklerin ellerinde kalan mallarını sıkışık olan zamanlarında çok ucuz şartlarda devretmeleri sayesinde büyük yarar sağlamış ve bu insanların önemli bir kısmından kurtulma yolunu tecrübe etmiştir. Bu arada, 1966 yılı itibarıyla, göç etmeye aday olanlardan önemli bir kısmının bölgede yaşama kabiliyetlerini kaybetmiş, işsiz, fakir ve eğitim düzeyi düşük kimselerden oluştuğunu, 1964-1966 yılları arasında tek bir lise veya üniversite mezunu hali vakti yerinde birinin göç için başvurmadığını resmi yazışmalarda yer alan son bir bilgi notu olarak eklemek isteriz.

Priştine’de Türkçe yayımlanan TAN gazetesinde çıkan bir yazı, buraya dek ifade edilenlerin yanısıra, bu insanların kendilerine içten, Türkiye’ye dıştan bakışlarını yansıtması bakımından önem taşımaktadır. Şeraffettin Ömer tarafından kaleme alınan “Azınlık Kerameti ve Umut” başlıklı yazıda şöyle denmektedir:

“Türkiye Dışişleri Bakanı (...)’ın konuşması... gerçekten gereken düzeydeydi. Ne var ki Türkiye dışında Balkanlarda yaşayan Türk azınlığı kastederken ‘Türk kültürüyle benzerlikleri olan bazı grupların Türkiye ile işbirliğinde köprü rolü oynadıklarını’ vurgulaması azıcık kulağımızı tırmaladı. Bazı Balkan ülkelerinde Türk azınlığın durumu gözönünde bulundurularak böyle yumuşak bir üslup ve zafiyetin gösterilmiş olabileceğinin farkındayız. Ancak Yugoslavya’da yaşayan Türk azınlığı (Makedonya’daki Türk halkı dahil) Türk kültürüyle ‘benzer, bazı, gibi birtakım v.b. gruplar’ değil, özbeöz kendini Türk bilen, sayan ve Türk kültürünü genişletme yönünde çırpınan insanlardır. Azınlık olmanın kerameti midir nedir pek bilinmez ancak burada Türkler ‘unutulmuşluğa’ karşı gereğinden fazla duyarlıdırlar. Nitekim değerli meslektaşımız Mehmet Ali Birand’ın birkaç ay önce yayınlanan ‘32. gün’ yayınında Kosova sorununa değinirken burada yaşayan Türk azınlığı ‘unutması’ da gözümüzden kaçmadı. Oysa kendisi yıllar önce ‘Tan’ redaksiyonunu ziyaret etmiş buradaki Türk varlığı hakkında bilgi edinmişti” (Ömer, 1996: 1).

C. BURSA’DAKİ GÖÇMEN KESİMİ

Tanımlama (betimleme) amaçlı, açıkça durum tespitine yönelik “sayım tipi” alan araştırması uyguladığımız Bursa’da yerleşik 1952-67 *kitlesel* (bulgularımıza göre 1952-92) göçmen kesiminin “*sosyo-kültürel yapısı ve sosyal bünye ile*

²⁰ Dışişleri Bakanlığı, “No: 183 , 843/412/3186, 06 Temmuz 1963, Belgrad Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na”, Dış Türkler (Belgeler) (iç.), T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, Ankara 1969, s. 646.

bütünleşme durumu”, araştırmanın başlıca odağını oluşturmuştur. Araştırma, göçmen kesiminin sosyo-kültürel yapısına ek olarak, kendi içindeki ve tüm toplumla arasındaki biyolojik ve/veya kültürel bütünleşme sürecini ve yönünü ortaya koymayı amaçlamıştır. Bir ilk olması bakımından araştırmayı, *Bursa Örneği* diye nitelemek olasıdır²¹.

Araştırmaya, toplam 11 mahallede [(Gülbahçe (Bahar), Zafer, Namık Kemal, Elmasbahçe(ler), Fatih, Demirtaş, Atıcılar, Selamet, Yediselviler, Gazcılar (Kiremitçi), Hamzabey)] yerleşik 3900 (%100) haneden oluşan evrenden rastlantısal örnekleme tekniğiyle seçilen 195 (%5) hane dahil edilmiştir. Bulgular, hane reislerine [(18 kadın (%9.2), 177 erkek (%90.8)] anket tekniği çerçevesinde 63 sorudan oluşan soru cetveli ve özgür görüşme tekniği uygulamak suretiyle toplanmıştır. Hane reislerinin adadilleri sırasıyla Türkçe (% 47.7), Torbeşçe (% 26.1), Arnavutça (% 25.7) ve Romca (% 0.5) olarak belirmiştir. Hane reislerine “*Etnik kökeniniz nedir?*” sorusu yöneltilmemiştir. Ön araştırmalarımız ve ön gözlemlerimiz, böyle bir sorunun anlamlı olmayacağını, hatta olumsuz işlev gösterebileceğini ortaya koymuştur. Çünkü daha göç hareketinden önce kendi içinde bütünleşme sürecini başlatan ve bunu hala devam ettiren göçmen kesiminde etnik köken, etnik bilinç ve anadil arasında henüz gerekirci (zorunlu) bir paralellik bulunmamaktadır. Böyle bir soru, özellikle bu nitelikteki bir göçmen kesiminde (“*etnik kimlik*” konusunda aslanan ve aslanması gereken) “*etnik bilinç*”i esas alanlar bakımından anlamsız kalacağı gibi, rahatsız/rencide edici işlev de gösterebilmektedir. Önceki başlıklar altında da vurguladığımız üzere, Yugoslavya-Makedonya’dakiler arasında olduğu gibi, Türkiye’deki bölge göçmeni bir ailenin akrabaları arasında da aynı anda Türk, Torbeş, Arnavut, Boşnak ve istisna da olsa Rom etnik kökenden olana rastlamak olasıdır. Nitekim Andrews de örneğin Makedonya ve Kosova bölgelerinden gelen göçmenler arasında “*Çitak*” (*Citak*) olarak bahsettiği [(Hristiyan komşuları tarafından “*Torbeş*”, (*Torbesi*), “*Potur*” (*Poturi*), bazen de “*Kurki*” (*Kurki*) adlandırıldıklarını belirttiği)] Torbeşlerin Sırpça, Makedonca ya da Arnavutça konuştuğunu yazmakta, sadece Strumica’dan gelenlerin Türkçe konuştuğuna dikkat çekmektedir (Andrews, 1989: 102). Yine, “*Arnavutlaştırma*” politikaları sonucu çok sayıda Türk’ün anadil olarak neredeyse Arnavutça konuşur hale geldiğini, ayrıca anadili Arnavutça olmakla birlikte kendileri ve kentsel kesim Arnavutları tarafından köylü Arnavutların Türk olarak görüldüğünü de söz konusu başlıklar altında yeteri kadar vurgulamıştık. Kısaca, tüm bu nedenlerle, hane reislerine yöneltilen “*Etnik kökeniniz nedir?*” sorusuna, rahatsız/rencide edici olabileceği ve buna bağlı olarak diğer sorulara beklenen objektif

²¹ Bu araştırmanın ayrıntılı bulguları için bkz. Halim Çavuşoğlu, Bursa’da Yerleşik Yugoslavya-Makedonya Göçmenlerinin Sosyo-Kültürel Yapısı ve Sosyal Bünye ile Bütünleşme Durumu, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anadilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 08 Ocak 1999.

yanıtların alınmasını engelleyebileceği öngörüsüyle, itibar edilmemiştir. Bununla birlikte, araştırmanın amacına uygun olarak, hane reislerine; eşi, arkadaşları, akrabaları ve damatları/gelinleri hakkında “Etnik kökenleri hangisidir?” sorusuna yer verilmiştir. Araştırmada ayrıca, bütüncü yaklaşım ve bulgularla anlamlı nedensel ilişkiler kurabilmek bakımından, Bursa’daki göçmen derneklerinden “Balkan Göçmen Dernekleri Federasyonu” (BALGÖÇ), “Rumeli Türkleri Dayanışma Derneği” ve “Zafer Halkoyunları Derneği” yöneticileri ile de görüşmeler gerçekleştirilmiş, buna ek olarak göçmenlerin büyük kesiminin “dışagöç” (emigration) hareketini gerçekleştirdiği Makedonya topraklarında terk edilen “ekolojik-tabii” ve “sosyal” çevreler üzerinde yerinde gözlem yapılmıştır. Göçmen kesiminin %77’si Makedonya (Üsküp, Kumanova, Kalkandelen, Kırçova, Gostivar, Koçana, Ohrid ve Pirlepe), %20’si Kosova (Mamuşa, Gilan, Prizren ve Priştine), %3’ü de Sırbistan (Preşevo ve Vranja) topraklarında doğmuştur.

Bursa’daki göçmen kesimi, göçten önce (Yugoslavya-Makedonya’da); ağırlıklı olarak, geleneksel yapının taşıyıcısı olarak bilinen “köy ve mahalle sosyal yapıları” şeklinde örgütlenmiştir. Yugoslavya-Makedonya’da “Türk” (küçük kesimi itibarıyla “Arnavut”, “Torbeş” ve “Rom”) etnik grubunun üyeleri olarak, “etnik tabakalaşma sistemi” çerçevesinde “ast”, “çoğunluk-azınlık ilişki örüntüleri” çerçevesinde de “azınlık” statüsüne tabi olmuştur. Söz konusu örgütlenme biçimi ve adı geçen statüler, “açık işlevli” aksi çabalara ve kısmi hasarlara rağmen, göçmen kesiminin içe kapanarak kendi bünyesi ile bütünleşme düzeyini yükseltmesi yönünde “gizli işlev” göstermiştir. Göçmen kesiminin anadili “Türkçe” olan üyeleri; kendilerinden sonra anadili “Arnavutça”, daha az sayıda anadili “Torbeşçe” ve en az sayıda da anadili “Romca” olan üyelerle evlilik bağları kurmuş, bütünleşme süreci “Türkçe konuşma dili”, doğan çocuklar itibarıyla da “Türkçe anadili” yönünde devam etmiştir. (Batı Trakya’daki ve Bulgaristan’daki “Türk” etnik gruplarında da, anadili Türkçe olan üyeler ile anadili Pomakça olan üyeler arasındaki evlilikler, ailede önce konuşma dili, ardından doğan çocuklar itibarıyla da anadili olarak “Türkçe”nin yerleşmesiyle sonuçlanmaktadır.) Göçmen kesimi göçten önce ayrıca, sayıca az da olsa coğrafi-kültürel benzerlik/yakınlık mesafesinde bulunduğu “Arnavut” ve “Boşnak” kökenlilerle de evlilik bağları kurmuştur.

Göçmen kesimi, Türkiye’ye yoğun göç hareketini (%80), 1952-1962 döneminde gerçekleştirmiş, ağırlıklı olarak Üsküp-Selanik-İstanbul, daha az olarak da Üsküp-Sofya-İstanbul güzergahından Türkiye’ye içgöç etmiştir. Araştırmanın bulgularıyla anlamlı olması bakımından, göçmen kesiminin %18’inin 1963-1972, %0.5’inin 1973-1982, %1.5’inin de 1983-1992 döneminde Türkiye’ye göç ettiğini eklemek isteriz. İçgöç hareketinin hemen ardından neredeyse tümü, göçten önce taşıdıkları Sırpça’ya ya da Arnavutlaştırma çabaları çerçevesinde Arnavutça’ya uyarlanmış

soyadlarını değiştirmiştir. Aldıkları soyadlar ile Yugoslavya-Makedonya'dan "dışagöç" ve Türkiye'ye "içegöç" nedenleri arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. İlk üç anadili konuşan hane reisleri arasında not aldığımız bazı soyadları şunlardır: Anavatan, Atasoy, Ay, Bilaçlı, Cençiler, Çelikkol, Deva, Dinsever, Gürvardar, Hürcan, Hüröğlü, İleri, Kumova, Kurtuluş, Özgür, Sabırlı, Serbest, Sipahi, Şen, Şenocak, Şentürk, Toprak, Tunalı, Üsküplü, Vatansever, Yurtsever.

Türkiye'ye "serbest göçmen" statüsünde giriş yapan üyeler, ilk olarak, büyük ölçüde "dışagöç" ettikleri topraklardaki "ekolojik-tabii" ve "sosyal" çevrelere benzerlik/yakınlık gösteren bölgelere yerleşmiştir. Esasen Marmara, Ege, İç Anadolu ve Karadeniz'den oluşan bu bölgeler, göçmen kesiminin hem en çok akrabalarının, hem de diğer Balkan ülkelerinden gelen, dolayısıyla kültürel benzerlik/yakınlık mesafesinde bulunan göçmenlerin yaşadığı bölgelerdir. Türkiye'nin diğer bölgelerine kıyasla, bu bölgeler ile Yugoslavya-Makedonya'daki ekolojik-tabii ve sosyal çevreler arasında da daha çok benzerlik/yakınlık bulunmaktadır.

Hane reislerinden Fettah Güllü, Bursa'ya ilk yerleştiklerinde, řu anda yerleşik oldukları bölgenin meyve ağaçlarıyla kaplı olduğunu, ilk evleri (ilk 3 ev) kendilerinin inşa ettiğini söylemiştir. Güllü, ayrıca řu bilgileri vermiştir: "... Çoğumuz da sanatsız geldik. Dil sorunu vardı biraz. Üsküp dışından olanlar biraz zorlukla karşılaştı... Gençlerimiz iyidir, saygılıdır, selam vermeden geçmez. Güzel giyinirler... İnsanlarımız sıcaktır... Bizde 7 veya 9 kuşak akraba arasında evlenme yoktur... Bizler, Makedonya'ya Konya-Karaman'dan gitmişiz..."

Hüseyin Memnun şunları söylemiştir: "1952'den sonra ilk gelenlerin ekonomik durumları çok kötüydü. Çoğu yoksul olduğu için çocuklarını tahsile gönderemediler. Ama bir şeyler biliyorlar. ... O zaman için en önemli sorun (az olarak) Türkçe bilmemeleri. Ama sadece Üsküp dışındakilerden. Üsküplüler Türkçe biliyorlardı... Bizde evlenmeden önce söz kesilir. Düğünlerde erkekler ayrı, kadınlar ayrı kına gecesi yapılır. Kızlar o gece yöresel kıyafetler giyer. O geceye şalvar, cepken ve diğerleri giyildiğinden "Şalvar ya da Çinti(y)an Gecesi" denir... Çocuklarımızın hepsi hatim indirmiştir. Bizden daha çok namaza düşkündür. Rumeli insanının olduğu yerde camiler dolar taşar. Osmanlı kültürü bizden kopmaz, koparmayız. Anadolu'da kopmuştur, bizde kopmaz... 1989 Bulgaristan göçmenlerinde, rejim etkisi dolayısıyla din zayıf, ahlak zayıf. Ama burada bu zamanla düzeliyor."

Sinan Kurtuluş řu bilgileri vermiştir: "Orada ben, 16 yaşında hatırlarım, Bayramda şeker bile bulamazdık. Vesika ile veriyorlardı... Hısım-akraba uzak köyler arasında bağlar sürüyordu."

Arnavut kökenli olduğunu vurgulayan Mümin Serbest çeşitli konular hakkında şu görüşleri aktarmıştır: *“Türkler, Arnavutlar, Araplar kitap diniyle gelmişler. Torbeşler, Boşnaklar müslümanlığı kılıçla kabul etmişler. Onun için Torbeşim, Boşnakım demiyorlar... Gençlere sorma, onlar der ki ben Fransızlan da evlenirim... Okula gönderememe ekonomiden kaynaklanıyor. Ahlaksızlık da önemli. Kız çocuğum olsa göndermem dedim... Genelde Türkçe konuşuruz. Evde yaşlılar dolayısıyla Arnavutça konuşuruz... Göç ederken bir tek çanta aldık geldik, yüzde 90'ımız... Milli Gençlik Vakfı'na katılan genç çok... Kız çocukları genelde (çoğu) başörtülü... Dışardan evlenme oranı az. Ama gene de adetlerimiz uyduğu için var”.*

Açıkça ve ayrıntılı olarak, araştırma bulgularımıza göre :

1. Göçmen kesimini, “göç”ten önce; Yugoslavya-Makedonya’dan “dışagöç” hareketine iten başlıca nedenler,

1.1. *“baskılar ve ayrımlar”* (%47.7) ile,

1.1.1. *“Dini kısıtlamalar”* (%21.5)’dir.

Bu çerçevede, anadili Türkçe olanlar (%54.8) ve Torbeşçe olanlar (%51) bakımından *“baskılar-ayrımlar”*, anadili Arnavutça olanlar (%52) bakımından ise *“dini kısıtlamalar”* nedeninin öncelikli ve yoğun olduğu görülmüştür.

1.2. Türkiye’ye “içegöç” hareketine çeken başlıca neden, Türkiye’yi *“anavatan/vatan olarak görmeleri”* (%51.8)’dir.

“İçegöç” nedeni; anadili Türkçe olanlar (%65.6) ve Arnavutça olanlar (%42) bakımından Türkiye’yi *“anavatan/vatan olarak görmeleri”*, anadili Torbeşçe olanlar (%39.2) bakımından ise kendilerini *“Türk”* olarak görmeleri şeklinde ortaya çıkmıştır.

2. Göçmen kesimi, Türkiye’ye “içegöç” hareketi sırasında;

2.1. Türkiye’ye gençlik döneminde (%66.2) göç etmiştir.

2.2. Anadilleri ile Yugoslavya-Makedonya’da gördükleri eğitim dilleri arasında paralellik vardır. Bununla birlikte, söz konusu paralelliğin *“simetrik”* olmadığı görülmüştür. Şöyle ki; sadece eğitim görenler (124 kişi) bakımından ele alındığında anadili Türkçe olanların (57 kişi) gördükleri eğitim dilleri sırasıyla; Türkçe (%75.4), Arnavutça (%14,3) ve Sırpça-Makedonca (%10.5)’dir. Anadili Torbeşçe olanların

(37 kişi) gördükleri eğitim dilleri sırasıyla; Sırpça-Makedonca (%78.4), Arnavutça (%13.5) ve Türkçe (%8.1)'dir. Son olarak, anadili Arnavutça olanlar (29 kişi) için söz konusu veriler sırasıyla; Arnavutça (%86.2), Sırpça-Makedonca (%6.7), Türkçe (%3.4) ve Arapça (Medrese) (%3.4)'dır.

3. Göçmen kesimi, Türkiye'ye "içegöç" hareketinden sonra;

3.1. İlk olarak, terk ettiği "ekolojik-tabii" çevreye benzerlik gösteren bölgelere yerleşmiştir.

3.1.1. İlk olarak, terk ettiği "sosyal" çevreye benzerlik gösteren bölgelere yerleşmiştir.

Her iki çevreyi birarada bulunduran bölgeler itibarıyla sıralamanın Marmara (%95.9), İç Anadolu (%1.6), Ege (%1) ve Karadeniz (%1) şeklinde olduğu görülmüştür.

3.1.1.1. İlk olarak yerleştiği bölgelerde akrabalarının ve coğrafi-kültürel benzerlik/yakınlık mesafesindeki gruplar ile diğer Balkan göçmenlerinin yaşıyor olmasının etkisi olmuştur.

Bu varsayım çerçevesindeki sıralama Marmara (%69.7), Ege (%14.8), İç Anadolu (%8.7) ve Karadeniz (%3.6) şeklindedir.

3.2. Karşılaştığı dil sorunu, anadili Arnavutça olanlar bakımından daha büyük (%46) olmuştur.

3.3. Bursa'ya ilk yerleştiğinde, çevreyle uyumsuzluk yaşamamıştır (%76,9).

4. Göçmen kesiminde, zamanımız itibarıyla;

4.1. "Görücü" yöntemiyle evlilik oranı yüksektir (%77).

4.2. Yükseköğrenim düzeyi düşüktür.

Bu çerçevede yükseköğrenim düzeyinin %5.1, ilkokul düzeyinin ise %65.1 olduğu görülmüştür.

4.2.1. Serbest çalışma (%32.8) ve zenaatkarlık işleri (%25.6) yoğunluktadır.

4.2.2. Kadınlar, gelir getiren bir iş sahibi değildir (%77,8).

4.3. Bursa dışında akraba sahibi olma oranı yüksektir (%96.9).

4.3.1. Bursa dışındaki akrabalarının yaşadıkları bölgeler, Yugoslavya-Makedonya'daki "ekolojik-tabii" ve "sosyal" çevrelere benzerlik/yakınlık göstermektedir.

Söz konusu bölgelerin Marmara (%51), Ege (%29), İç Anadolu (%14.1) ve Karadeniz (%3.6) şeklinde belirlediği görülmüştür.

4.4. Türkiye dışında akraba sahibi olma oranı yüksektir (%87.2).

4.4.1. Türkiye dışında en çok akraba bulunan bölge/ülke günümüz Makedonya Cumhuriyeti devletidir (%47.8).

4.5. Sinemaya (% 22.6), tiyatroya gitme (% 17.9) ve kitap okuma düzeyi (% 49.2) düşüktür.

4.6. Namaz kılma (% 86), oruç tutma sıklığı (% 98.8) yüksektir.

4.6.1. Erkeklerin Cuma ve Bayram namazlarına gitme sıklığı (sürekli % 75.2, çoğu zaman % 20.3, nadiren % 4.5) yüksektir.

4.7. Göçmen olmayanlarla ve diğer başlıca Balkan ülkelerinden gelen göçmenlerle sosyal ilişkilerinden "arkadaşlık ilişkileri" oldukça yüksek, "akrabalık ilişkileri" iyimser sayılabilecek düzeydedir. Açıkça;

4.7.1. Göçmen olmayan arkadaşına (% 83.6), Bulgaristan göçmeni arkadaşına (% 73.3) ve Yunanistan göçmeni arkadaşına (% 57.4) sahip olma düzeyleri oldukça yüksektir.

4.7.2. Göçmen olmayan akrabaya (% 51.3), Bulgaristan göçmeni akrabaya (% 30.3) ve Yunanistan göçmeni akrabaya (% 12.3) sahip olma oranı iyimser bir düzeydedir.

Buradaki sonuçların, göçmen olmayan nüfusun üstünlüğü nedeniyle kaçınılmaz olarak ortaya çıktığını, bu açıdan bakınca diğer Balkan ülkelerinden gelen göçmenlerle sosyal ilişkilerin azımsanamayacak bir düzeyde seyrettiğini gözardı etmemek gerekmektedir.

4.8. Başlıca coğrafi-kültürel benzerlik/yakınlık (Amavut, Boşnak) ve benzemezlik/uzaklık (Gürcü, Kürt) mesafesindeki bireylerle sosyal ilişkilerinden "arkadaşlık

ilişkileri”; ilk gruptakilerle oldukça yüksek, ikinci gruptakilerle iyimser sayılabilecek düzeydedir. Bu bağlamda, aynı bireylerle *“akrabalık ilişkileri”* ilk gruptakilerle yüksek, ikinci gruptakilerle ise oldukça düşük bir düzeyde bulunmaktadır. Açıkça;

4.8.1. Arnavut arkadaşına (% 97) ve Boşnak arkadaşına (% 65.6) sahip olma oranı oldukça yüksek, Gürcü arkadaşına (% 41.5) ve Kürt arkadaşına (% 32.8) sahip olma oranları ise iyimser sayılabilecek düzeydedir.

4.8.2. Arnavut akrabaya (% 87.2) ve Boşnak akrabaya (% 29.2) sahip olma oranı yüksek, Gürcü akrabaya (% 9.2) ve Kürt akrabaya (% 7.2) sahip olma oranı ise oldukça düşük düzeyde bulunmaktadır.

4.9. Çocuklarının evli olduğu eşlerinin (gelinlerinin/damatlarının) etnik kökeni ile ilgili duruma bakıldığında, sıralamanın; Arnavut (% 28.1), Göçmen olmayan (% 24.2), Torbeş (% 15.7), Makedonyalı Türk (% 13.2), Bulgaristan göçmeni (% 9.3), Kosovalı Türk (% 3.9), Boşnak (% 2.5), Yunanistan göçmeni (% 2.1), Kürt (% 1.1) şeklinde belirdiği görülmüştür.

Sonuç

“Dışagöç” hareketini gerçekleştirdikleri Yugoslavya-Makedonya topraklarında *“Türk”* (küçük kesimi itibarıyla *“Arnavut”, “Torbeş”* ve *“Rom”*) etnik grubu içinde yer alan, kendilerine içeriden ve dışarıdan bakışlar arasında *“Türk”* oldukları doğrultusunda paralellik bulunan, ülkede hakim *“etnik tabakalaşma sistemi”* çerçevesinde *“ast”, “çoğunluk-azınlık ilişkisi örüntüleri”* çerçevesinde *“azınlık”* statülerine tabi olan, yerel makamlardan aldıkları *“etnik” (milli)* kökenlerinin *“Türk”* olduğunu belirten belge ile Türkiye’ye *“serbest göçmen vizesi”* talebinde bulunan, Türk makamlarınca (ellerindeki belgeye dayanarak ve belgeye rağmen) *“ancak Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan kimselerin göçmen olarak yurdumuza kabul edilebileceği”* ölçütüne göre sınılandıktan ve böyle olduklarına kanaat getirildikten sonra Türkiye tarafından göçmen olarak kabul edilen *“kitlesele”* 1952-67 Yugoslavya-Makedonya göçmenlerinin Bursa’daki (1952-92) kesimi, Türkiye’dekinden az-çok farklılaşmış olmakla birlikte, esas itibarıyla Türk ve Müslüman kültürünün taşıyıcısı olup, Türkiye’ye bu özelliğini koruyarak *“göç”* etmiştir.

Göçmen kesimi, Türkiye’ye *“içgöç”* hareketinden sonra günümüze dek uzanan süreçte hiçbir zaman bir *“karşı(t)-kültür” (contre-culture)* grubu olarak ve/veya *“Türk”*ten ayrı bir *“ethnos”* a (*millet’e*) aidiyet kimliği anlamında bir *“etnik”* grup olarak ortaya çıkmamış, kendisiyle ne tüm toplum ne de siyasal erk (devlet)

arasında (terk ettiği Yugoslavya-Makedonya’da olduğu gibi) “üst-ast” ve “çoğunluk-azınlık” statülerine dayanan ilişki örüntüleri kurulmamıştır. Göçmen kesimi, bir yandan “dışagöç” hareketinden önce kendi içinde başlayan karşılıklı gelin alıp-verme ve “Türkçe” konuşma dili ve ardından doğan çocuklar itibarıyla “Türkçe” anadili esasında “biyolojik” ve “sosyo-kültürel” bütünleşme sürecini (azalan oranda) devam ettirirken, aynı bütünleşme sürecini, tüm sosyal bünye ile (artan oranda) sürdüren kısmen bir “alt kültür” (sub-culture) grubudur.

Bulgulardan hareketle, göçmen kesimi hakkında geleceğe ilişkin yapılabilecek en önemli öngörü (prediction) şudur: Göçmen kesiminin henüz devam ettirdiği “Türk” ortak adı ve bilinci altında kendi içindeki ve tüm sosyal bünye ile arasındaki “biyolojik” ve “sosyo-kültürel” bütünleşme süreci; ani nedenler tarafından kesintiye uğratılmadıkça yada yönü saptırılmadıkça, tamamlanacaktır. Sürecin tamamlandığı, Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde, hayatta olmayan akrabalarından bazılarının 1952-92 Yugoslavya-Makedonya göçmeni olduğunu söyleyen bireyler dışında, göçmen kesimini, sosyolojik alan araştırmasına konu olabilecek açıklıkta ve belirginlikte tespit edebilme olanağının ortadan kalkmasıyla anlaşılacaktır.

Kaynakça

- AKTÜRE, Sevgi, (1985), “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 4. cilt): 891-904.
- ANDREWS, Peter Alford, (1989), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* (Wiesbaden: Dr.Ludwig Reichert Verlag).
- ARNAKİS, George G., (1963), “The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism”, JAVALICH, Charles/JAVALICH, Barbara (eds.), *The Balkans in Transition* (Berkeley&Los Angeles: Russian and European Studies, University of California): 140-153.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, (1987), *Yugoslavya’da Türk Kültürü* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını).
- BOVENKERK, Frank, (1974), *Migration: A Bibliographic Essay* (The Haque: Martinus Nijhoff).
- ÇAVUŞOĞLU, Halim, (1991), “Batı Trakya Türkleri’nin “Yasak Bölge”deki Bir Yerleşim Birimi: Pomaklar’la Meskun Şahin Nahiyesinin Sosyo-Kültürel Yapısı” (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi).
- ÇAVUŞOĞLU, Halim, (1993), *Balkanlar’da Pomak Türkleri: Tarih ve Sosyo-Kültürel Yapı* (Ankara: Detay Basım Cilt ve Mücellithanesi).
- DANIŞMENT, İsmail Hami, (1971), *Osmanlı Devlet Erkanı* (İstanbul: Yaylacık Matbaası).
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (1969), *Dış Türkler (Belgeler)*, (Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi).
- DOĞANAY, Filiz, (1997), “Türkiye’ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi”, *Toplum ve Göç* (II.

- Ulusal Sosyoloji Kongresi, Mersin 20-22 Kasım 1996), (Ankara:DİE-Sosyoloji Derneği Yayını): 194-205.
- ERÖZ, Mehmet, (1983), *Hristiyanlaşan Türkler* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları).
- FEHER, Geza, (1985), *Bulgar Türkleri Tarihi* (Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı) (Bir heyet tarafından Macarca'dan Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır).
- GERAY, Cevat, (1962), *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler* (Ankara: Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi- SBF Maliye Enstitüsü).
- GÜRÜN, Kamuran, (1981), *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi* (Ankara: Aslımlar Basımevi, 1. cit).
- HADZİC, Kasim, (1975), . "Brojnost I Rasprostranjenost Muslimana U Jugoslaviji", DOZO, Hadzi Husein (ed.), *Takvim 1975* (Sarajevo:İzvrnog Odbora Uddruzenja İlmiye U Srbih): 119-134.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, (1994), *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, (Ankara: TTK Yayınları, TTK Basımevi).
- HAMZA, Yusuf, (1996), "Makedonya'da Türk Sorunu" *Birlik* (gazete, sayı:1Ağustos) (Üsküp: "Nova Makedoniya" R.E. Marketing):15.
- HOFFMAN, George W., (1977), "The Evolution of the Ethnographic Map of Yugoslavia: A Historical Geographic Interpretation", CARTER, Francis W. (ed.), *An Historical Geography of the Balkans* (London:Academic Press Inc.): 440-464.
- HÜRRİYET (2005) "Türkiye'de 'anadilim Türkçe' diyenler % 93" (gazete, sayı:24 Eylül):27.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1992), "Asya Türk Devletleri" *Türk Dünyası El Kitabı* (Ankara:TKA Enstitüsü Yayınları): 1. cilt/111-156.
- KAYNAK, Muharrem, (1992), *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)* (Ankara:Tanmak Yayınları).
- KİTSİKİS, Dimitris, (1978), *Sygnkritiki İstoria Ellados kai Tourkias ston 20'o aiona* (Athina:Biibliopoleion tis "Estias") (Metafrasi apo ta gallika).
- KOCACIK, Faruk, (1997), . "1878-1900 Yılları Arasında Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçlerin Anadolu'daki Sürekli Yerleşme Yerleri ve Toplumsal Yapıya Etkileri" *Toplum ve Göç* (II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Mersin 20-22 Kasım 1996), (Ankara:DİE-Sosyoloji Derneği Yayını): 137-146.
- KOLOĞLU, Orhan, (1993), "Osmanlı Döneminde Balkanlar" *Balkanlar*, (İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları).
- KURAT, Akdes Nimet, (1992), "Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri" *Türk Dünyası El Kitabı* (Ankara:TKA Enstitüsü Yayınları): 1. cilt/175-186.
- LEWIS, Bernard, (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Ankara: TTK Yayınları, 5. Baskı) (İngilizce'den çeviren: Prof.Dr.Metin Kıratlı).
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin, (1991), *Pomak Türkleri'nin Tarihi Geçmişinden Sayfalar* (Ankara: Şafak Matbaası).
- MUSTAFA, Sait, (1995), "Dünyada Türk Toplulukları" *Birlik* (gazete, sayı: 9 Aralık) (Üsküp: "Nova Makedoniya" R.E. Marketing): 9.
- NURİ PAŞA, Mustafa, (1979), *Netayic Ül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, cilt:I-II) (Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen Prof. Dr. Neşet Çağatay).
- ORAN, Baskın, (1993a), "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan,

- Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (Cilt: 48, No:1-4, Ocak-Aralık) (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını): 109-120.
- ORAN, Baskın, (1993b), "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)" *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (Cilt: 48, No: 1-4, Ocak-Aralık) (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını): 121-147.
- ORTAYLI, İlber, (1979), *Türkiye İdare Tarihi* (Ankara: TODAİE Yayınları).
- ORTAYLI, İlber, (1995), *Osmanlı İmparatorluğunda 'Millet' Nizamı* (Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu'na Armağan'dan Ayrı Basım), (Ankara:A.Ü. Hukuk Fakültesi, AÜ Basımevi).
- OSTROGORSKY, Georg, (1981), *Bizans Devleti Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları) (Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan).
- ÖMER, Şerafettin, (1996), "Azınlıklar Kerameti ve Umut" *Tan* (gazete, sayı: 6 Ocak) (Priştine: "Panorama" GYKŞ).
- POULTON, Hugh, (1993), *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler* (İstanbul: Sarmal Yayınevi).
- RECEPOĞLU, Altay Suroy, (1994), "Prizren ve Türk Dünyası" *'Bay' Kültür ve Sanat Dergisi*, (Yıl: 1, Sayı: 1, Eylül) (Prizren: Sehar Baymak Ofset Hazırlık, Baskı ve Cilt Siprint): 5-6.
- SANDER, Oral, (1989), *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)* (Ankara: İmge Kitabevi).
- SARAÇ, Erdoğan, (1995), "Makedonya" *Yeni Türkiye (Türk Dış Politikası Özel Sayısı I)* (Yıl: 1, Sayı: 3, Mart-Nisan), (Ankara: Yeni Türkiye Medya Hizmetleri): 285-289.
- SARINAY, Yusuf, (1995), "Balkanların Stratejik Kalbi Makedonya Cumhuriyeti" *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, (Yıl: 114, Sayı: 345, Temmuz), (Ankara: Genelkurmay Basımevi): 9-20.
- SHAW, Stanford J., (1982), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (İstanbul: e Yayınları, 1. Cilt) (Türkçesi: Mehmet Harmancı).
- SHAW, Stanford J./SHAW, Ezel Kural, (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (İstanbul: e Yayınları, 2. Cilt) (Türkçesi: Mehmet Harmancı).
- SOLAK, Ferruh, (1995), "Türkiye'ye Göçler" *'Gök' Aylık Dergi*, (Yıl: 1, Sayı: 9 Ağustos) (Ankara: Yada Yayıncılık ve Tic. Ltd. Şti.): 6-11.
- ŞİMŞİR, N. Bilal, (1989), *Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler I (1877-1878)* (Ankara: TTK Yayınları, TTK Basımevi).
- ŞİMŞİR, N. Bilal, (1989), *Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler II (1879)* (Ankara: TTK Yayınları, TTK Basımevi).
- ŞİMŞİR, N. Bilal, (1989), *Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler III (1880-1885)* (Ankara: TTK Yayınları, TTK Basımevi).
- TOĞROL, Beğlan, (1989), *112 Yıllık Göç 1878-1989 (1989 Yazındaki Üç Aylık Göç'ün Tarihi Perspektif İçinde Psikolojik İncelemesi)* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü).
- TOĞROL, Beğlan, (1991), *Direnış (Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelemesi)*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaasında Basılmıştır).
- TOROS, Taha, (1985) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 4. cilt): 1008-1011.
- UZER, Tahsin, (1979), *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, (Ankara: TTK Yayınları).

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1961), *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınlarından,1. cilt).
- VUCINICH, Wayne S., (1963), "Some Aspects of the Ottoman Legacy" JAVALICH, Charles/JAVALICH, Barbara (eds.), *The Balkans in Transition* (Berkeley&Los Angeles: Russian and European Studies, University of California): 95-110.
- YÜCELTEN, Ş., (1974), "Yugoslavya Türkleri" *Türk Dünyası El Kitabı*, (Ankara: TKA Enstitüsü Yayınları).